

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΡΟΝΗ, δ.Φ.

Ἑπιμελητοῦ Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας

Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΠΕΡΙ ΤΟ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἱατρικὴ ὑπῆρξε ὄχι μόνον ἐκείνη ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, ἡ ὁποία πρώτη ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν¹, ἀλλὰ προσέτι ἐκείνη ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἔρευνῶν, κυρίως δὲ ἐπ' αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐσκόπουν εἰς τὴν διακρίβωσιν τῆς φύσεως τοῦ παντός². Φιλοσοφικὸς στοχασμὸς καὶ ἱατρικὴ ἔρευνα συναντῶνται εἰς τὴν προβληματικὴν τῆς φυσικῆς γενέσεως, ἀδιάφορον ἂν ὁ μὲν στοχεύῃ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ παντός, ἡ δὲ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὰ δομικὰ στοιχεῖα τῆς φύσεώς του. Αἱ βιολογικαὶ ἀπόψεις, τὰς ὁποίας ὁ Πλάτων ἀναπτύσσει εἰς τὸν *Τίμαιον* ἰδίᾳ, μαρτυροῦν τὸ μέγεθος τῆς

1. Περὶ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιπτώσεων, τὰς ὁποίας οὗτος ἔσχεν ἐπ' αὐτῆς, βλ. J. M. Bocheński, *Wege zum philosophischen Denken*. Freiburg i. Br. 1967, σσ. 24 κ.εξ.

2. Πβ. C. W. Müller, *Gleiches zu Gleichem. Ein Prinzip frühgriechischen Denkens*. Wiesbaden 1965, σσ. 17, 112 κ.εξ. Ὁ Müller καταδεικνύει τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἡ ἱατρικὴ ἥσκησεν ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας, κυρίως ἐξ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ὅτι δηλαδὴ ἱκανὸς ἀριθμὸς θεμελιωδῶν φιλοσοφικῶν ὄρων ἔχει ἱατρικὴν προέλευσιν. Ἀσφαλῶς καὶ ἡ φιλοσοφία ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς. Εἶναι γνωστὸν, λ.χ., ὅτι εἰς τὰ Ἱπποκράτεια ἔργα ἀπαντοῦν πολλαὶ ἀπόψεις φυσικῶν φιλοσόφων. Πβ. A. Keus, *Über philosophische Begriffe und Theorien in den hippokratischen Schriften*. Bonn 1914.

ὀφειλῆς ποὺ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς χρεωστεῖ εἰς τὸν Ἀλκμαίωνα, τὸν Φιλιστίωνα, τοὺς Ἱπποκρατεῖους ἰατρούς, καὶ ἀσφαλῶς ὄχι μόνον εἰς αὐτούς³.

Ἐπὶ τούτοις, ἡ ἱατρικὴ — βεβαίως μὲ τὴν θεματικὴν εἰς ὕτητα ποὺ εἶχε — ἤσκει ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῶν ἔρευνῶν, τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα. Αἱ περὶ αἰσθήσεως, λ.χ., ἀπόψεις τοῦ Ἀλκμαίωνος ἀποτελοῦν, πέρα τῶν ἄλλων, τὴν πρώτην σοβαρὰν προσπάθειαν ἀντιμετωπίσεως τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος, μὲ τὴν βοήθειαν ποὺ παρέχουν καθαρῶς φυσιοκρατικαὶ συνιστώσαι. Εἶναι γνωστὸς ὁ προβληματισμὸς ποὺ ἐδημιούργησεν εἰς τὴν φιλοσοφοῦσαν διανόησιν ἡ περὶ σχέσεως ἐγκεφάλου καὶ ἐπιστήμης ἀποψις τοῦ Κροτωνιάτου ἱατροῦ⁴.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν ὅτι ἡ συμβολὴ τῆς ἱατρικῆς εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς εἶναι ἀρχικῶς περιορισμένη⁵. Ἀπὸ τῶν ἐλληνιστικῶν ὅμως χρόνων, ἡ ἱατρικὴ στρέφεται καὶ πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια δημιουργεῖ ὁ τρόπος διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μὴ ἐνασχόλησίς της μὲ αὐτὰ ἐνωρίτερον δὲν ὑποδηλώνει

3. Κυρίως ὁ M. Wellmann εἰς τὸ ἔργον του *Die Fragmente der Sikelischen Ärzte Akron, Philistion und des Diokles von Karystos*, Berlin 1901, σσ. 74 κ.ἑξ., κατέδειξε πρῶτος ὅτι ὁ Πλάτων τελεῖ εἰς τὸν Τίμαιον ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἱατρικῶν ἀπόψεων τῆς Σικελικῆς ἱατρικῆς σχολῆς. Ἐκτοτε ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἐδέχθη ἀπὸ ἱατρικᾶς διδασκαλίας, ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἐρευνῆς πολλῶν μελετητῶν. Συνοπτικὴν παρουσίαν τῶν συμπερασμάτων εἰς τὰ ὅποια οὗτοι κατέληξαν, βλ. G. E. R. Lloyd, *Early greek science: Thales to Aristotle*. London 1970, σ. 73.

4. Βλ. Πλάτωνος, *Φαῖδων*, 96 b1 κ.ἑξ. «Καὶ πολλάκις ἐμαυτὸν ἄνω κάτω μετέβαλλον σκοπῶν πρῶτον τὰ τοιαῦτα ἄρ'... ὁ ἐγκέφαλός ἐστιν ὁ τὰς αἰσθήσεις παρέχων... ἐκ τούτων δὲ γίγνεται μνήμη καὶ δόξα, ἐκ δὲ μνήμης καὶ δόξης λαβοῦσης τὸ ἡρμεῖν, κατὰ ταῦτα γίνεσθαι ἐπιστήμην;». Βλ. καὶ H. Diels-W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Zürich-Berlin 1964¹¹, 24A5: «Ἀλκμαίων, φησὶν, ἀπάσας τὰς αἰσθήσεις συνηρῆσθαι πῶς πρὸς τὸν ἐγκέφαλον». Βλ. καὶ αὐτόθι, 24A 11.

5. Δὲν παραγνωρίζομεν, βεβαίως, τὴν συμβολὴν τῆς ἱατρικῆς εἰς τὴν ἔρευναν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς. Ἱατρικὰ διδάγματα ἀπετέλεσαν τὴν ἀπαρχὴν διαφορφώσεως ἠθικῶν θεωριῶν, δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ὅμως, τουλάχιστον εὐρέως, πρὸς διακρίβωσιν τῶν αἰτιῶν ποὺ προσδιορίζουν τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν. Εἶναι προσέτι ἀλήθες ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁ Ἀριστοτέλης ἀφορμᾶται ἀπὸ ἱατρικὰς ἀντιλήψεις διὰ τὰ μορφώση θεωρίας ἐπὶ τῆς ἠθικῆς. Ἀξίαι ἰδιαίτερας μνείας εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου αἱ ἐργασίαι τοῦ F. Wehrli, *Ethik und Medizin. Zur Vorgeschichte der aristotelischen Mesonlehre*, ἐν *Museum Helveticum*, 8 (1951), σσ. 36 κ.ἑξ. καὶ τοῦ G. E. R. Lloyd, *The role of medical and biological analogies in Aristotle's ethics* ἐν *Phronesis*, XIII (1968), σσ. 68 κ.ἑξ. Ὁ πρῶτος διερευνᾷ τὴν σχέσιν ἡ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ θεμελιωδῶν ἠθικῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἱατρικῶν διδασκαλιῶν ὁ δεῦτερος ἐξετάζει τὰς ἀναλογίας, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης ἀνευρίσκει μεταξὺ διδασκαλιῶν τοῦ ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ἱατρικῶν ἀπόψεων. Ἀσφαλῶς κλασσικαὶ παραμένουν αἱ ἐπὶ τοῦ θέματος μελέται τῶν W. Jaeger καὶ R. Bambrough.

ὑποτίμησιν τῆς σημασίας των. Ἡ ἱατρικὴ προσεπάθει νὰ διακριβώσῃ τοὺς ὅρους τῆς μελέτης των, ὥστε ἡ ἐπ' αὐτῶν θέσις της νὰ ἐρείδεται ἐπὶ ἀσφαλῶν κριτηρίων. Δὲν ὑπῆρξεν ὀλιγοχρόνιος ὁ ἀγών, τὸν ὅποιον διεξήγαγε, προκειμένου νὰ καταπολεμήσῃ δεισιδαίμονας πίστεις, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν καθοριστικὸν παράγοντα εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς ἐν γένει⁶. Ἀπὸ τὴν ἀποψιν αὐτὴν, τὸ ἔργον τοῦ Ἱπποκράτους *Περὶ ἱερῆς νόσου*⁷ ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἱατρικῆς νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς νόσος καὶ ἐκεῖνη ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς δηλωτικὴ νόσου, ἐπειδὴ ἐπεκράτει ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ σημειωτικὴ της περιέχει κάτι τὸ θαυμάσιον καὶ θεῖον.

Θεωροῦσα πλέον ἡ ἱατρικὴ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη συμπεριφορὰ συνιστᾷ μίαν τῶν διαστάσεων τῆς θεματικῆς της, χωρεῖ εἰς τὴν μελέτην της, μὲ γνῶμονα κυρίως ἰδικὰς της προδιαγραφάς. Πρὸς τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τώρα ὁ ἄνθρωπος, δοκιμαζόμενος πολλαχῶς, ζητεῖ βοήθειαν ὁποθενδήποτε. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἱατρικῆς τόσον εἰς τὴν μελέτην τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ὅσον καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν στοιχειακῶν δομῶν τῆς φύσεως τοῦ ἐκλόνιζε τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς ἀντιστοίχους φιλοσοφικὰς διδασκαλίας⁸. Τὸ αἶτημα διὰ πληρεστέραν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου προεβάλλετο συνεχῶς ἐντονώτερον, συγχρόνως ὁμως ἐτίθετο ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἡ δυνατότης τῆς φιλοσοφίας νὰ ἀνταποκριθῇ ἱκανοποιητικῶς εἰς αὐτό. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα «τί ἐστὶ ἄνθρωπος» ἀπετέλει σημεῖον διαμάχης μεταξὺ ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας, διότι ἡ ἱατρικὴ ὑπεστήριζεν ὅτι δύναται ἀκριβέστερον νὰ διαγνώσῃ «οἷ' οἷας αἰτίας ὁ ἄνθρωπος γίνεται, καὶ τὰλλα ἀκριβέως»⁸. Ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ ἐπέλθῃ, ἔστω

6. Εἰς τὸ ἔργον της αὐτὸ ἡ ἱατρικὴ ἐβοηθῆθη ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας. Φιλοσοφικαὶ διδασκαλῖαι παρῶθησαν καὶ ἐν πολλοῖς καθωδήγησαν τοὺς ἱατροὺς νὰ μελετήσουν τὴν σχέσιν ψυχῆς καὶ σώματος καὶ νὰ ἐξετάσουν τὴν ἀλληλεπίδρασίν των. Πβ. F. Solmsen, *Griechische Philosophie und die Entdeckung der Nerven, ἐν Wege der Forschung. Bd. CCXXI, Antike Medizin.* Hrsg. H. Flashar, Darmstadt 1971, σσ. 202 κ. ἐξ.

7. Διὰ τὸ πρόβλημα τὸ σχετικὸν πρὸς τὸν συγγραφεὺς τοῦ ἔργου αὐτοῦ, βλ. G. Lanata, *Medicina magica e religione popolare in Grecia fino all'età di Ippocrate.* Roma 1967, σ. 13, σημ. 12. Βλ. καὶ H. Grensemann, *Die hippokratische Schrift "Über die heilige Krankheit".* Hrsg., übersetzt und erläutert. Berlin 1968, σσ. 7 κ. ἐξ.

8. *Περὶ ἀρχαίων ἱητρικῆς.* Ed. É. Littre, t. I, σ. 622. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου εἶναι ἄγνωστος, ἀδιακρίβωτον δὲ παραμένει ἐναντίον ποίων συγκεκριμένων ἱατρῶν καὶ φιλοσόφων στρέφει τὴν κριτικὴν του. Περὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν, βλ. A.-J. Festugière, *Hippocrate, l'ancienne médecine. Introduction, traduction et commentaire.* Paris 1948, σσ. XIII κ. ἐξ. Πβ. καὶ G.E.R. Lloyd, Who is attacked in On Ancient Medicine, ἐν *Phronesis*, VIII (1963), σσ. 108 κ. ἐξ.

καὶ ἐτέρωθεν μόνον, μεταλλαγή τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος. Ἡ μεταλλαγή αὐτὴ συνίστατο εἰς τὸν μετασχηματισμὸν τοῦ εἰς θέμα ἱατρικὸν καὶ εἰς τὴν κατ' ἀκολουθίαν ὑποστήριξιν τῆς θέσεως ὅτι πρέπει νὰ μελετᾶται κατὰ τρόπον ποῦ νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν χαρακτήρᾳ τοῦ αὐτόν. Ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος δὲν προέκυψεν ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν ὅτι τοῦτο εἶναι πρόβλημα πολυδιάστατον καί, ὡς ἐκ τούτου, δεόν ὅπως μελετᾶται ἀπὸ περισσοτέρας τῆς μᾶς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἀπὸ ἐγγενεῖς ἀδυναμίας τῆς φιλοσοφίας. Ἐὰν εἶχεν ἐπισημανθῇ τὸ πολυδιάστατον τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος, ἢ πρὸς τὴν ἱατρικὴν σχετιζομένη διάστασις τοῦ θὰ ἀπετέλει τὴν ὀροθετικὴν γραμμὴν τῶν περὶ ἀνθρώπου ἐρευνῶν ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας⁹ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, καὶ αἱ ἀκραῖαι θέσεις θὰ ἀπεφεύγοντο καὶ αἱ διεξαγόμεναι ἐρευναι θὰ ὠδήγουν εἰς σαφῶς θετικὰ ἀποτελέσματα. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος ἐπῆλθε, χωρὶς νὰ ἔχῃ προηγηθῇ ἐπιστημολογικὸς προβληματισμὸς, ὠδήγησεν εἰς τὴν ὑποστήριξιν βεβιασμένων ἀπόψεων ὡς πρὸς τὴν μελέτην τοῦ, κυρίως δὲ ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν συμπερασμάτων εἰς τὰ ὅποια κατέληγον αἱ φιλοσοφικαὶ ἐρευναι. Οὕτω προεβάλλετο ἡ καινοφανὴς ἄποψις, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν δικαιούται νὰ ἀναζητῇ τὰ δομικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀπὸ πολλοὺς ὑπεστηρίζετο ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἔργον τῆς φιλοσοφίας, ὁμολογον πρὸς τὸν χαρακτήρᾳ της, ἡ ἐξέτασις τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου οὔτε ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις της οὔτε ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὁλότητα τῆς λειτουργίας της καὶ εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν αἰτίων ποῦ τὴν προσδιορίζουν.

Καθίσταται ἀντιληπτὸν ὅτι ἔχει ἤδη ἀρχίσει ἔντονος ἡ ἀντιμαχία ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας⁹, πρᾶγμα ποῦ παλαιότερον ἢ δὲν συνέβαινεν ἢ δὲν παρουσιάζετο ὑπὸ τὴν μορφήν ποῦ τώρα ἀπαντᾷ. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ ἀντιμαχία αὐτὴ δὲν ἐξεπῆγασε τόσον ἀπὸ διαφωνίας ἐπὶ τοῦ τί πρέπει νὰ σπουδάζῃ ἡ κάθε μία ὅσον ἀπὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι τὰ πορίσματα τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν ἦσαν ἀτεκμηρίωτα καὶ κατὰ συνέπειαν ἀδόκιμα. Γίνεται φανερόν ὅτι εὗρισκόμεθα ἐνώπιον τῆς τάσεως νὰ παύσῃ ἡ φιλοσοφία νὰ λειτουργῇ κατὰ τὸν τρόπον ποῦ τὸ παραδοσιακὸν της περιεχόμενον καθώριζε, νὰ προσλάβῃ δὲ περιεχόμενον σύμφωνον πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἀντιμαχία ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ. Σκοπὸς μας δὲν εἶναι ἡ ἐρευνᾶ τῶν σχέσεων ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας κατὰ

9. Πβ. καὶ Β.Ν. Τατάκη, Ἀπόψεις γιὰ προσδιορισμὸ τῆς φιλοσοφίας, ἐν Β.Ν. Τατάκη, *Σκέψη καὶ ἐλευθερία*. Ἀθῆναι 1975, σσ. 258 κ.εξ.

τὴν ἀρχαιότητα ἢ ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῶν διδαγμάτων τῆς ἀρχαίας ἱατρικῆς. Τὰ θέματα αὐτά, ἄκρως — ὡς εἰκὸς — σημαντικά, ἀφίστανται τῶν στόχων τῆς παρουσίας μελέτης μας. Σημειώνομεν μόνον ὅτι τὸ πρῶτον ἔχει ἱκανοποιητικῶς σχεδὸν ἐξετασθῇ, κυρίως εἰς τὰς ἐπὶ μέρους φάσεις του, διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν M. Wellmann, W. Jaeger καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν. Τὸ δεύτερον δὲν ἔχει τύχει ἀκόμη τῆς προσηκούσης σπουδῆς. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι, ἐνῶ ἡ ἐξ ἐπόψεως ἱατρικῆς ἀποτίμησις τῶν ἱατρικῶν διδαγμάτων τοῦ Πλάτωνος, τῶν Στωικῶν — καθὼς ἐπίσης καὶ ἄλλων φιλοσόφων — ἤρχισε λίαν ἐνωρίς¹⁰, ἀπουσιάζει τὸ ἔργον ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐξετάζεται ἡ φιλοσοφικὴ διάστασις τῆς ἀρχαίας ἱατρικῆς εἰς τὴν πολυμορφίαν τῶν ἐκδηλώσεών της¹¹. "Ενα τέτοιο ἐγγεῖρημα, ὡς ἤδη ἐδηλώσαμεν, δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ. Πιστεύοντες ὅτι περὶ αὐτοῦ «μᾶλλον γνωρίμως ἐν ἄλλοις ἐροῦμεν»¹², θὰ μελετήσωμεν ἐνταῦθα τὴν συμβολὴν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσίν της εἰς αὐτοτελῆ ἱατρικὴν αἵρεσιν. Ἰδιαιτέρως θὰ ἐξετάσωμεν τὴν προσπάθειαν τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν νὰ κυρώσουν φιλοσοφικῶς τὰς ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς προβληματικῆς θέσεις των. Ἡ προσπάθειά τους αὐτὴ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν βαθμὸν ἐπιτυχίας καὶ τὰ ἀποτελέσματά της, δὲν πρέπει νὰ παραθεωρηθῇ. Μαρτυρεῖ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἡ φιλοσοφία ἀσκούσε, ὥστε καὶ μὴ φιλόσοφοι νὰ ἀναζητοῦν εἰς αὐτὴν τὴν θεωρητικὴν ὑποδομὴν τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς διδασκαλίας των. Ἰσως νὰ μὴ ἔπραττον τοῦτο, ἐὰν δὲν ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία παρέχει ἐπίσημον ἔνδυμα εἰς κάθε μάθησιν ποῦ ἐπιθυμεῖ νὰ συνεστιαθῇ μὲ τὴν ἐπιστήμην.

10. Βλ., π.χ., τὸ ἔργον τοῦ Γαληνοῦ *Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτην καὶ Πλάτωνα δογμάτων*, Βιβλία Ἐννέα. Ἐκδ. I. Mueller, Lipsiae 1874, Ἐπανατύποις, Amsterdam 1975. Περὶ τῶν ἱατρικῶν γνώσεων τοῦ Πλάτωνος, βλ. καὶ Κ. Μητροπούλου, Ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα εἰς ἱατρικὰ Πλάτωνος, ἐν *Πλάτων*, τόμ. 30 (1978), σσ. 186 κ.ἐξ.

11. Τοῦτο ἐμφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν βιβλιογραφίαν, ἡ ὁποία παρτίθεται εἰς τὸν 221ον τόμον τῆς σειρᾶς *Wege der Forschung*, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀφιερῶμενος εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱατρικὴν. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἐκτενής, καλύπτει δὲ τὰς σελίδας 469–525. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἱκανὸς ἀριθμὸς μελετητῶν ἐξετάζει τὴν κοινωνικὴν διάστασιν τῆς ἀρχαίας ἱατρικῆς. Βλ., ἐν ἄλλοις, M.H. Koelbing, *Arzt und Patient in der antiken Welt*. Zürich–München 1977.

12. Ἀριστοτ., *Μ.τ.φ.* M3, 1078b 5–6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΙ ΑΠΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ἘΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Ι. Ἡ ἀναζήτησις τῶν αἰτίων ἰδρύσεως τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς
μέ γνώμονα τὴν θεωρητικὴν τῆς ὑποδομῆν.

Τὸ κύριον ἐρώτημα, εἰς τὸν ὅποιον ὑποχρεοῦται νὰ ἀπαντήσῃ ὁ ἀναδιφῶν τὰς ἀπαρχὰς τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, ἀναφέρεται εἰς τοὺς ὅρους οἱ ὅποιοι ἐπέβαλαν τὴν ἴδρυσίν τῆς, καὶ ὅχι εἰς τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον αὕτη ἐγένετο. Πιθανὸν νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι ὁ χρόνος ἰδρύσεως μαρτυρεῖ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια συνήγγησαν εἰς τὰ κατ' αὐτήν, καὶ ἐπομένως ἡ διακρίβωσις του φανερῶν καὶ ἐκεῖνα. Μιὰ τέτοια ὅμως ἄποψις ἐλέγχεται ἐσφαλμένη, ὅχι ἐπειδὴ εἶναι ἀβάσιμος καθ' αὐτήν, ἀλλ' ἐπειδὴ, ἐὰν χρησιμοποιηθῇ πρὸς διάλυσιν τῆς ἀχλύος τοῦ περιβάλλει τὴν ἴδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, δὲν φέρει ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι, ἐνῶ δυνάμεθα μὲ ἱκανὴν σχετικῶς ἀκρίβειαν νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον ἰδρύσεως τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, αἱ γενεσιουργικαὶ τῆς αἰτίαι λανθάνουν. Τοῦτο ὀφείλεται ὅχι τόσον εἰς τὴν σπάνιν, ἐνίοτε δὲ καὶ παντελῆ ἔλλειψιν τῶν πηγῶν, ὅσον εἰς αὐτό, εἰς τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ διανόησις ἐν, γένει, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐπεκτείνει τὴν προβληματικὴν τῆς ἐπὶ πολλῶν πεδίων, ὥστε νὰ εἶναι δύσκολον νὰ ἐντοπισθῇ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διεδραμάτισεν ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ ἀπετέλεσε τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς θεωρητικῆς τῆς ὑποδομῆς. Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι τὸ διαφέρον μας στρέφεται πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν καὶ ὅχι πρὸς τοὺς ἐμπειρικῶς ἀσκούντας τὴν ἱατρικὴν τέχνην· οὗτοι ἔδρων ἀνέκαθεν, ἐδέχοντο, ἐνίοτε, τὰς ἐπικρίσεις τῶν φιλοσόφων¹³, δὲν ἀπετέλουν ὅμως

13. Κυρίως ὁ Πλάτων ἐπιτίθεται μὲ σφοδρότητα ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἀσκοῦν τὴν ἱατρικὴν τέχνην κατ' ἐμπειρίαν. Οὗτοι, παρατηρεῖ (*Νόμ. Δ*, 720 a 5 κ. ἐξ.), καλοῦνται μὲν ἱατροί, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι ὑπέρτατοι τῶν ἱατρῶν, διότι κτῶνται τὴν ἱατρικὴν τέχνην «κατ' ἐπίταξιν τῶν δεσπότην καὶ θεωρίαν καὶ κατ' ἐμπειρίαν, κατὰ φύσιν δὲ μὴ, καθάπερ οἱ ἐλεύθεροι ἱατροί». Ἀδυνατοῦν, συνεχίζει ὁ Πλάτων, νὰ διακριβώσουν τὸ νόσημα, διὰ τοῦτο συνιστοῦν «τὰ δόξαντα ἐξ ἐμπειρίας». Ἀντιθέτως, ὁ ἐλεύθερος ἱατρός ἀναζητεῖ τὴν αἰτίαν τῆς νόσου, χωρεῖ πέρα τῶν συμπτωμάτων, χορηγεῖ δὲ ἐκεῖνο τὸ φάρμακον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἀπαλειφθῇ τὸ αἷτιον τῆς νόσου. Βλ. καὶ *αὐτόθι*, 857d. Ὁ Πλάτων, γράφων αὐτά, οὔτε τὴν ἀξίαν τῆς ἐμπειρίας ἀπορρίπτει οὔτε τὴν συμβολὴν τῆς εἰς τὴν ἱατρικὴν ἀρνεῖται, ἀλλὰ τοποθετεῖ τὴν ἐμπειρίαν εἰς τὴν προσήκουσαν πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς θέσιν, ἥτοι θέσιν ὑψηλὴν τῆς ἱατρικῆς καὶ βεβαίως τοῦ λόγου.

ιατρικὴν αἵρεσιν. Ζητοῦμεν, συνεπῶς, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἵδρυσιν ἐκείνης τῆς ἱατρικῆς κατευθύνσεως, ἡ ὁποία, θεμελιωμένη ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, κατέστη αὐτοτελὴς ἱατρικὴ σχολή, διεμόρφωσε δὲ ἰδίαν διδασκαλίαν καὶ ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς ὡς ἐπιστήμης καὶ ἐπὶ τοῦ τρόπου ἀσκήσεως τοῦ ἔργου τῆς.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐμπειρικοὺς ἰατροὺς ἀνεγνώριζον ὡς ἱδρυτὴν τῆς αἱρέσεώς των τὸν ἱατρὸν Ἀκρωνα (ἤκμασε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.)¹⁴, εἰς τὰ διδάγματα τοῦ ὁποίου ἀνεύρισκον τὰς ἀπαρχὰς τῆς διδασκαλίας των¹⁵. Ἡ ἐνέργειά των αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται μόνον ὡς ἐκδήλωσις ἀπαρχαΐσμου, ἀλλὰ νὰ κρίνεται καὶ ὡς πρᾶξις ἀμύνης. Ἀνέτρεχον δηλονότι οὗτοι εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀκραγαντινοῦ ἱατροῦ καὶ προέβαλλον ἐκεῖνα ἐκ τῶν διδαγμάτων τῆς, τὰ ὁποία — κατὰ τὴν γνώμην των — ἦσαν σύμφωνα πρὸς ἰδικὰς των ἀντιλήψεις, ἐπειδὴ ἐπεθύμουν νὰ καταδείξουν ὅτι ἡ αἵρεσις των ἦτο ἀρχαιότερα πάσης ἄλλης ἱατρικῆς αἱρέσεως. Ἐπίστευον, ἐπομένως, ὅτι ἀνάγοντες τὴν ἀρχὴν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς εἰς χρόνους παλαιούς, κυρώνουν τὴν ἰσχὺν τῶν διδαγμάτων τῆς καὶ κατοχυρώνουν τὴν προτεραιότητά τῆς ἐναντὶ τῶν ἄλλων κατευθύνσεων τῆς ἱατρικῆς. Τὸ ἀδόκιμον τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ἐλέγχει ὁ Γαληνός¹⁶. Ἀφορμώμενος οὗτος ἀπὸ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποία οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ προσήγον διὰ νὰ ὑποστηρίξουν μερικὰς ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις ἀπόψεις των, ἀναζητεῖ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν διδασκαλίαν των τὰ αἷτια τὰ ὁποία συνετέλεσαν εἰς τὴν διαμόρφωσίν τῆς. Ἰατρὸς καὶ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ καὶ κάτοχος φιλοσοφικῆς παιδείας, συγκεντρώνει τὰς προϋποθέσεις διὰ νὰ κρίνῃ τόσον τὸ θεωρητικὸν ὅσον καὶ τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς. Διαβλέπει ὁ Γαληνὸς ὅτι τὸ δεῦτερον εἶναι ἐπακόλουθον τοῦ πρώτου, διὰ τοῦτο ἐντοπίζει τὴν κριτικὴν του εἰς ἐκείνας κυρίως τὰς ἀπόψεις τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνεφέροντο εἰς τὴν γνωστικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν ἰκανότητά τῆς νὰ ἐξευρίσκη τὰ αἷτια, ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ τὰ αἷτια τῆς νόσου καὶ τῆς ὑγείας. Ὁ Γαληνὸς καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ὀφείλεται εἰς τὴν πεποιθήσιν ἐνίων ἱατρῶν ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ αἰτιολόγησις ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ παθημάτων, ἐπειδὴ αὐτὰ ἐπισυμβαίνουν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ἀδιακριβώτους καὶ ἀπροσδιορίστους αἰτίας. Ἐὰν ἡ

14. Περὶ τῆς διδασκαλίας του, βλ. M. Wellmann, *μνημ. ἔργ.*, σσ. 108-109.

15. Βλ. K. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule. Sammlung der Fragmente und Darstellung der Lehre*. Berlin 1930, ἑπανατύπωσις, Berlin-Zürich 1965, σσ. 40-41.

16. Γαληνοῦ, *Περὶ αἱρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις*, cap. II. Βλ. Claudii Galeni Pergamēni, *Scripta Minora*, Vol. III, Rec. I. Marquardt, I. Mueller, G. Helmreich, Lipsiae 1893, ἑπανατύπωσις, Amsterdam 1967, σ. 2, 12 κ.εξ.

ἀποψὶς τοῦ Γαληνοῦ ἀποδίδῃ τὴν πραγματικότητα καὶ δὲν ἀποτελῇ αἰτιολογικὸν ἐπιπόνημα, θὰ πρέπη ἡ ἀρχὴ τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς νὰ συναφθῇ μὲ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ γνῶσις τῶν αἰτίων εἶναι ἀδύνατος καὶ μὲ τὴν ἐπ' αὐτῆς θεμελιουμένην θέσιν ὅτι μόνη ἡ γνῶσις τῶν φαινομένων-συμπτωμάτων εἶναι ἐφικτή.

Ἐξετάζοντες ὅσα περὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ἀναφέρει ὁ Γαληνός, βλέπομεν ὅτι οὗτος προσπαθεῖ νὰ διακριβώσῃ τὰ κατ' αὐτὴν, προσφεύγων εἰς καίρια σημεῖα τῆς θεωρητικῆς τῆς ὑποδομῆς. Ἀσφαλῶς, ἡ μέθοδός του δὲν κρίνεται ἀδόκιμος, τὸ συμπέρασμα ὅμως τὸ ὁποῖον οὗτος συνάγει ἀφ'ἧς ἀναπάντητον τὸ ἐρώτημα, πόθεν ὀρμώμενοι οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ διεμόρφωσαν τὴν περὶ ἀγνοσίας τῶν αἰτίων διδασκαλίαν των. Βεβαίως εἶναι πιθανὸν νὰ ἡρύσθησαν αὐτὴν ἀπὸ φιλοσοφικὴν τινα διδαχὴν, χωρὶς νὰ τὴν υποβάλουν εἰς ἐλεγχον¹⁷. Ἐξ ἴσου ὅμως πιθανὸν εἶναι νὰ ὠδηγήθησαν οἱ ἴδιοι εἰς τὴν διατύπωσίν της, λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγον αἱ ἔρευναί των¹⁷. Ἐὰν συνέβῃ τὸ πρῶτον, θὰ πρέπη νὰ καταλογισθῇ εἰς τοὺς ἐμπειρικοὺς ἱατροὺς τουλάχιστον ὀλιγωρία, διότι υἱοθέτησαν ἀπόψεις, καὶ μάλιστα δυναμένας νὰ ἔχουν — ὅπως καὶ πράγματι εἶχον — σοβαρωτάτας ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ ἔργου των, χωρὶς νὰ ἐλέγξουν τὴν ὀρθότητά των¹⁸. Ἐὰν συνέβῃ τὸ δεύτερον, θὰ πρέπη νὰ τοὺς καταλογισθῇ ἀδυναμία κατανοήσεως τῆς ιδιοτυπίας πού ἡ ἔρευνα τῆς ἱατρικῆς θεματικῆς παρουσιάζει. Ἡ πεποιθήσις, ἄλλως τε, ὅτι τὸ βεληνεκὲς τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὑπερβολικὰ περιορισμένον, δὲν ἀποτελεῖ ὅπωςδῆποτε ἐπακόλουθον προβληματισμοῦ ἐπ' αὐτῶν¹⁹. Ἐνίοτε ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ἐξ ὑποκειμένου ἀδυναμίαν ὑπερβάσεως τῶν δυσχερειῶν πού συμπαρομαρτοῦν εἰς τὴν ἔρευναν ἐν γένει. Εἰς ἀμφοτέρας πάντως τὰς περιπτώσεις συρρικνώνει τὴν ἐρευνητικὴν προσπάθειαν καὶ ἐπιφέρει ἀναστολὴν τῶν ζητήσεων. Τούτου ἕνεκα, ὁ ἱατρός ὁ ὁποῖος χωρεῖ εἰς τὰς ἐρευνητικὰς του ἀναζητήσεις ὑπὸ τὸ κράτος τοιούτων περὶ τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλήψεων, περιορίζεται εἰς μόνην τὴν παρατήρησιν τῶν συνδρομῶν καὶ τὴν ἴασίν των. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴν, ἐπιστρέφει εἰς πρωτογόνους ἱατρικὰς μεθοδεύσεις καὶ δι' εἰς ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὴν ἱατρικὴν τῶν τριόδων, τὴν εἰς τὴν Βαβυλῶνα ἄσκησιν τῆς ὁποίας περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος¹⁸. Ἀπὸ

17. Τοῦτο φαίνεται νὰ ὑποστηρίξῃ ὁ Γαληνός.

18. Ἡρόδοτος, *Ἱστοριῶν* Α, 197 (Ἔκδ. C. Hude): «Τοὺς κάμνοντας (οἱ Βαβυλώνιοι) ἐς τὴν ἀγορὴν ἐκφορέουσι· οὐ γὰρ διὰ χρέωνται ἱητροῖσι. πρσιόντες ὦν πρὸς τὸν κάμνοντα συμβουλευούσι περὶ τῆς νόσου, εἰ τις καὶ αὐτὸς τοιοῦτον ἐπαθε ὁκοῖον ἂν ἔχη ὁ κάμων ἢ ἄλλον εἶδε παθόντα· ταῦτα προσιόντες συμβουλευούσι καὶ παραινέουσι ἅσα αὐτὸς ποιήσας ἐξέφυγε ὁμοίην νοῦσον ἢ ἄλλον εἶδε ἐκφυγόντα». Περὶ τῆς ἱατρικῆς τῶν Βαβυλωνίων, βλ. Γ.Κ. Πουρναροπούλου, *Ἱστορία τῆς ἱατρικῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων*. Πρόλογος Α.Π. Κούζη, Τεύχος Α', Ἀθῆναι 1954², σσ. 40 κ. ἑξ.

τὴν ἄποψιν αὐτήν, ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ σημαίνει ὀπισθοδρομήσιν καὶ ὄχι πρόοδον, φέρει δὲ ἐντός της ἐναργῆ τὰ σπέρματα τῆς παρακμῆς.

Κατὰ ταῦτα, ὁ Γαληνός, δι' ὧσων γράφει, δεικνύει μᾶλλον τὸ ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὅποιον εἶχον περιέλθει οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ καὶ ἤττον τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς· παρέχει δηλαδὴ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι τὰ αἷτια ποὺ τὸ προεκάλεσαν. Εἶναι γνωστόν, ἄλλως τε, ὅτι ἡ ἱατρικὴ, ὡς ἐκ τῆς θεματικῆς της, ἔχει, περισσότερο ἀπὸ ἄλλας ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, τὴν εὐχέρειαν νὰ διαπιστώνῃ τὸ σφάλμα εἰς τὸ ὅποιον ὑποπίπτει, διότι τὰ πορίσματα τῶν ἐκάστοτε ἐρευνῶν της δὲν ἐλέγχονται μὲ βάσιν συλλογιστικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά των εἰς τὴν διαφύλαξιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς υγείας. Γράφων λοιπὸν ὁ Γαληνός εἰς ἐποχὴν κατὰ πολὺ ἀπομεμακρυσμένην ἀπὸ τὴν ἴδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, κρίνει μὲ γνώμονα τὰ ἐκ τῆς πράξεως ἀποτελέσματα, καὶ μάλιστα ὅπως ἡσκέιτο ἡ πρᾶξις κατὰ τοὺς χρόνους δράσεώς του. Ἡ πρᾶξις διέψευδε πολλάκις τοὺς ἐμπειρικοὺς ἱατροὺς, διότι κατεδείκνυνεν ὅτι νόσοι ἐμφανίζουσαι ὅμοια συμπτώματα χρῆζουσιν διαφορετικῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς, διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται ἡ γνῶσις τῶν αἰτίων. Οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ ἀπῆντων ὅτι αὐτὸ ἐκφεύγει τῶν γνωστικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, διότι αὗται μόνον τὰ φαινόμενα δύνανται νὰ γνωρίζουν. Οὕτω ὁ Γαληνός εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν, τὴν ὁποίαν οἱ σύγχρονοί του κυρίως ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ προσῆγον, διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἐκ μέρους των μὴ ζήτησιν τῶν αἰτίων τῆς νόσου, διαβλέπει τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς. Κατὰ συνέπειαν, προσπαθεῖ ἀπὸ τὸ σημεῖον ἀπολήξεως νὰ διακρίνῃ τὸ σημεῖον ἀφετηρίας, πρᾶγμα ὄχι πάντοτε εὐκόλον, ἰδίως ὅταν ἀνάμεσά τους ἐκτείνεται κατ' ἐξοχὴν μεγάλο διάστημα.

Ὅθεν ὁ Γαληνός, λαμβάνων ὡς δεδομένην τῆς περὶ ἀγνώσεως τῶν αἰτίων διδασκαλίαν τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν, δὲν ἀναζητεῖ τὴν πηγὴν προελεύσεώς της. Ἀντιλαμβάνεται μὲν σωστά τὴν ἐπιχειρηματολογίαν, μὲ τὴν ὁποίαν οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ προσεπάθουν νὰ τεκμηριώσουν τὴν ὀρθότητα τῆς διδασκαλίας των, δὲν διακριβώνει ὅμως τὰς ἀπαρχάς της. Ἀσφαλῶς, δι' ὧσων γράφει, τονίζει, ὅπως ἤδη παρετηρήσαμεν, τὰ ἀρνητικὰ σημεῖα τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς σκόπιμος ἐνέργεια. Ὁ ἴδιος, ἄλλως τε, ἅφ' ἑνὸς μὲν ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς μίαν συγκεκριμένην ἱατρικὴν κατεύθυνσιν, ἅφ' ἑτέρου δὲ πολλάκις ἐκφράζεται εὐμενῶς διὰ τὴν ἐμπειρίαν¹⁹. Κυρίως καταγιγνώ-

19. Βλ. Galieni, *Subfiguratio empirica*, ἐν K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, σ. 88, 24 κ.ἑξ. "...que autem conatus est dicere asklpiades sophystice, quod empiria est inconsistibilis, per alium librum dudum a me factum soluta sunt". Βλ. καὶ Τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, 13 (Galeni, *Scripta minora*, ἐνθ' ἄνωτ. Vol. II, σ. 95, 6—9): «Δούλους ὀνομάζω τοὺς ἑαυτοῦ

σκεῖ, χωρὶς νὰ τὸ ὁμολογῇ, εἰς τοὺς ἐμπειρικοὺς ἰατροὺς τουτο, ὅτι δηλαδὴ ἐθεώρησαν τὸ νῦν ἄγνωστον ὡς ἐς αἰεὶ ἄγνωστον. Ὁ Γαληνὸς πιστεύει ὅτι ἡ ἱατρικὴ, χωροῦσα ἀπὸ τὸ μᾶλλον ἐσφαλμένον εἰς τὸ ἥττον ἐσφαλμένον, διορθῶναι συνεχῶς τὰ πορίσματά της, πρᾶγμα ποὺ μαρτυρεῖ τὸν δυναμικὸν της χαρακτήρα. Γνωρίζει ὅτι ἡ ἐρευνητικὴ πορεία, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκάστοτε ὁ ἰατρός χωρεῖ, συνεπιφέρει ἐνίοτε τὸν σκεπτικισμὸν — τεκμήριον ἢ ρῆσις τοῦ Ἱπποκράτους: «ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ πείρα σφαλερὴ, ἡ δὲ κρίσις χαλεπὴ»²⁰ — ὁ σκεπτικισμὸς ὅμως αὐτὸς καθίσταται γόνιμος, εἰς τὴν περίπτωσιν βεβαίως ποὺ δὲν θὰ ἀποπροσανατολίσῃ αὐτὸν ἀπὸ ἐκείνας τὰς μεθόδους, τῶν ὁποίων ἡ ὀρθότης καταδεικνύεται καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν.

Κατὰ ταῦτα, ἡ περὶ τῶν αἰτίων ἰδρύσεως τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ἄποψις τοῦ Γαληνοῦ δὲν κρίνεται ἱκανοποιητικὴ, προσέτι δὲ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἔντονα ἀρνητικὴν ἀποτίμησίν της. Ταύτην προσεπάθησε νὰ ἀμβλύνῃ, ἂν ὄχι καὶ ἐξ ὀλοκλήρου νὰ ἀναιρέσῃ ὁ K. Deichgräber, ἐθεώρησε δὲ ὅτι θὰ κατῴρθωνε αὐτό, ἔαν κατεδείκνυνε ὅτι ἡ ἐμπειρική ἱατρικὴ δὲν διατελοῦσε ἀποκεκομμένη ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν τῆς ἐποχῆς της. Δὲν γνωρίζομεν, ἔαν ἡ συσχέτισις τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς πρὸς κάποιαν ἀπὸ τὰς φιλοσοφικὰς αἱρέσεις τῶν χρόνων τῆς ἐμφανισέως της ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Deichgräber ἀρχικῶς ὡς ὑπόθεσις ἀφετηρίας, πρὸς διακρίβωσιν τῆς θεωρητικῆς της ὑποδομῆς καὶ ἀπόσεισιν τῶν ἐναντίων της κατηγοριῶν, ἢ κατέστη ἄποψις τοῦ μετὰ τὴν μελέτην τῆς ἐπιχειρηματολογίας, μὲ τὴν ὁποίαν οἱ ἐμπειρικοὶ ἰατροὶ ἐδικαιολόγουν τὴν ἐν γένει στάσιν των ἐναντὶ τῆς ἱατρικῆς προβληματικῆς. Πιθανὸν νὰ συνέβησαν καὶ τὰ δύο. Βέβαιον πάντως εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ κατευθυντήριον γραμμὴν διὰ τὸν Deichgräber ἀποτελεῖ ἡ ἐξῆς ἄποψις: εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθῇ ὁ ἐπιστημονικὸς χαρακτήρ τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ αὐτὴ ἀπὸ τὴν κατηγορίαν ὅτι δῆθεν διεμόρφωσε τὴν διδασκαλίαν της μέσῳ διαδικασιῶν ποὺ ἀπάδουν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸ ἔργον τῆς ἱατρικῆς, ἔαν

ἀναγορεύσαντας Ἱπποκράτειους ἢ Πραξαγορείους ἢ ὅλως ἀπὸ τινος ἀνδρός, ἐκλέγοιμι δὲ τὰ παρ' ἐκάστοις καλὰ». Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ ἐφαρμοζομένης μεθόδου καὶ τῆς στάσεώς του ἐναντὶ τῆς ἐμπειρίας, βλ. R. E. Siegel, *Galen's system of Physiology and Medicine*. Basel-New York 1968, σ. 15. Θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ δηλώσωμεν ὅτι ὁσάκις παραπέμπομεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γαληνοῦ Ἑμπειρικὴ ὑποτύπωσις ἀναγράφομεν τὸ κείμενον τῆς λατινικῆς μεταφράσεως καὶ ὄχι τῆς ἐπαναμεταφράσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Τοῦτο ἐπ' οὐδενὶ δηλοῖ ὑποτίμησιν αὐτῆς. Διὰ τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ τοῦ Γαληνοῦ, βλ. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, σσ. 7 κ.ἐξ.

20. Ἱπποκράτους Ἀφορισμοί. Τμῆμα πρῶτον, ἀφορ. 1. Πβ. *Oeuvres complètes d' Hippocrate*, Ed. É. Litttré, Paris 1844, Ἑπανατύπωσις, Amsterdam 1978, τ. 4, σ. 458.

καταδειχθῇ ὅτι ἡ θεωρητικὴ τῆς ὑποδομῆ συναπαρτίζεται ἀπὸ φιλοσοφικῶς κεκυρωμένας θέσεις. Ὁ Deichgräber ἐθεώρησεν ὅτι κατέδειξεν αὐτὸ καὶ ὅτι ἀνῆρσε τὰς ἐναντίον τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς διατυπωμένας ἀρνητικὰς κρίσεις. Μὲ τὴν συλλογιστικὴν του συνεφώνησε καὶ ὁ C. Schneider, ὁ ὁποῖος εἰς αὐτὸν — τὸν Deichgräber — ἀναγνωρίζει τὸν ἐρευνητὴν ποῦ ἀποκατέστησε τὸ κύρος τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ κατέδειξε τὴν συμβολὴν τῆς εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὴν ἱατρικὴν μεθόδων ὁμολόγων πρὸς τὸν χαρακτῆρά της²¹.

Ἡ φιλοσοφικὴ κατεύθυνσις, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Deichgräber συνεσχέτισε τὴν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν, εἶναι ἡ σκεπτικὴ ἀγωγή²². Τοῦτο κρίνεται εὐλογον, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ ἀναφαίνεται σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν ἐποχὴν δράσεως τοῦ Τίμωνος (π. 320–230 π.Χ.), συμφωνεῖ δὲ πρὸς ὠρισμένα ἀπὸ τὰ θεμελιώδη διδάγματα ἐκείνης. Εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐστηρίχθη ὁ Deichgräber, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι πράγματι ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ σχετίζεται πρὸς τὴν σκεπτικὴν ἀγωγήν²³, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας διαμορφώνει τὴν διδασκαλίαν τῆς καὶ καθίσταται αὐτοτελὴς αἵρεσις. Ὁ Deichgräber δὲν ἐχώρησεν εἰς λεπτομερῆ μελέτην τῶν κοινῶν σημείων ποῦ παρουσιάζουν αἱ διδασκαλίαι τῶν δύο Σχολῶν ἥρκεσθαι εἰς τὸ νὰ ἐπισημάνῃ τὸ σύγχρονον τῆς ἐμφανισεῶς των καὶ τὴν ὁμοφωνίαν των ἐπὶ ἐνίων διδαγμάτων θεμελιωδῶν

21. C. Schneider, *Kulturgeschichte des Hellenismus*, Zweiter Band, München 1967, σ. 413.

22. Οἱ σκεπτικοὶ ἐχαρακτήριζον τὴν φιλοσοφίαν των ὡς ἀγωγήν, δηλαδὴ διδασκαλίαν περὶ τοῦ ὀρθῶς ζῆν, καὶ ὄχι ὡς αἵρεσιν, ἥτοι «πρόσκειναι δόγμασι πολλοῖς ἀκολουθίαν ἔχουσι πρὸς ἄλληλά τε καὶ φαινόμενα». Σέξτου Ἑμπειρικοῦ, *Πυρρών. ὑποτυπ.* Α, 16–17. Τοῦτο ἦτο ἐπακόλουθον τῆς στάσεώς των ἐναντι τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας, ἄλλως τε, ὠνόμαζον ἑαυτοὺς ζητητικούς, ἀπορητικούς καὶ ἐφεκτικούς. Βεβαίως, ἐκάλουν ἑαυτοὺς καὶ Πυρρωνεῖους «ἀπὸ τοῦ διδασκάλου». Βλ. Σέξτου Ἑμπειρικοῦ, *αὐτόθι*, 7' Διογένηος Λαερτίου, IX, 69.

23. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, σσ. 279–281. Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ σκεπτικῆς ἀγωγῆς ἐτέθη ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, πολλοὶ δὲ ὑπεστήριζον ὅτι ἀμφότεραι θεμελιώνουν τὴν διδασκαλίαν των ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ ἐπομένως ἀποτελοῦν μίαν κατ' οὐσίαν σχολὴν (βλ. κατωτ.σ. 427). Κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἀρκετοὶ μελετηταὶ ἡσχολήθησαν περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο, αἱ ἀπόψεις ὅμως ποῦ διευτύπωσαν ἦσαν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀπόρροια τῶν θέσεων των ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς σκέψεως ἐν γένει. Ἐνταῦθα ἀναφερόμεθα κυρίως εἰς τὸν Deichgräber, ὅχι ἐπειδὴ παραγνωρίζομεν τὴν συμβολὴν τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ μελετητῶν — τὸ ἀντίθετον μάλιστα συμβαίνει — ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτος παρεξέκλινε τῆς γραμμῆς ποῦ ἐκείνοι ἀκολουθοῦσαν καὶ προσεπάθησε νὰ δῇ τὸ ὅλον θέμα ὑπὸ νέαν ὀπτικὴν γωνίαν. Σύνοψιν τῶν ἀπόψεων, τὰς ὁποίας διευτύπωσαν οἱ κυριώτεροι τῶν πρὸ τοῦ Deichgräber μελετητῶν, βλ. R. Richter, *Der Skeptizismus in der Philosophie*, Erster Band, Leipzig 1904, σ. 325, σημ. 150.

δι' ἀμφοτέρας.

Ἐὰν ἡρκεῖτο κανεῖς εἰς ὅσα περὶ τὴν σχέσιν ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ σκεπτικῆς ἀγωγῆς ὑποστηρίζει ὁ Deichgräber καὶ δὲν ἐχώρει εἰς ἐξέτασιν τῶν, θὰ ἐσχημάτιζε τὴν γνώμην ὅτι δι' αὐτῶν παρέχεται πράγματι ἡ δυνατότης θεωρήσεως τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ὑπὸ νέον πρῖσμα· πιθανόν, προσέτι, νὰ ἀνεκάλυπτε μίαν ἄγνωστον μέχρι τότε διάστασιν αὐτῆς, συγκεκριμένως ἐκείνην, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ τὸν φιλοσοφικὸν καὶ ἐπιστημολογικὸν προβληματισμὸν τῶν πρωτεργατῶν τῆς. Ἐὰν ὁμως ἐξήταζε τὴν ἐπιχειρηματολογία τὴν ὁποίαν ὁ Deichgräber προσάγει, διὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν ἄποψίν του, θὰ εὕρισκετο ἐνώπιον δυσάπαντήτων ἐρωτημάτων. Διότι, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι πράγματι ὑφίσταται γενεσιουργὸς σχέσις μεταξὺ ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ σκεπτικῆς ἀγωγῆς, ἀμέσως ἀνακύπτει τὸ πολυσχιδὲς ἐρώτημα, πῶς ἡ σχέσις αὕτη ἐδημιουργήθη. Ἐρωτᾶται, δηλαδή, ἂν οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ ἐμόρφωσαν τὴν διδασκαλίαν τῶν, τελούντες ἐνσυνειδήτως ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν σκεπτικῶν διδαγμάτων. Θεωροῦμεν λίαν σημαντικὸν τὸ ἐρώτημα αὐτό, διότι νομίζομεν ὅτι μόνον ἡ καταφατικὴ ἀπάντησις του θὰ ἀπεδείκνυνε ὅτι ὄντως οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ ἐχώρησαν πρὸς διαμόρφωσιν τῆς διδασκαλίας τῶν, ἀφορμηθέντες ἀπὸ τὴν σκεπτικὴν αἵρεσιν.

Ἀναλυτικώτερον, ἡ ἄποψις τοῦ Deichgräber δημιουργεῖ τὰ ἐξῆς ἐρωτήματα: α') ἐὰν ἡ μεταξὺ ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ σκεπτικῆς ἀγωγῆς ὁμοφωνία ἐπὶ θεμελιωδῶν θεμάτων ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς πρώτης υἱοθέτησιν διδαγμάτων τῆς δευτέρας· β') ἐὰν ἡ ἴδρυσις τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, εἰς τὴν περίπτωσιν πού θεωρηθῇ ὡς δεδομένη ἡ ἐξάρτησις τῆς ἀπὸ τὴν σκεπτικὴν ἀγωγήν, ἀποτελῇ ἐσκεμμένην προέκτασιν τῶν διδαγμάτων τῆς Σκέψεως εἰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμην, ἡ ὁποία, ἔνεκα ἀκριβῶς τοῦ σταδίου ἐξελιξέως εἰς τὸ ὅποιον εὕρισκετο καὶ τῆς ἰδιουτυπίας τῆς θεματικῆς τῆς, παρῆχεν ἐρείσματα ἐδραιώσεως τῆς ὑπὸ τῶν Σκεπτικῶν πρεσβευομένης ἀγνωσίας περὶ τὰ αἷτια· γ') πῶς ἐγνώρισεν ὁ ἴδρυτής τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, ὁ ὁποῖος — ὡς γνωστὸν — ἔδρα εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, διδασκαλίαν, ἡ ὁποία ἐδιδάσκετο ἀρχικῶς μὲν εἰς Ἡλῖδα, ἀκολούθως δὲ εἰς Ἀθήνας, καὶ ἡ ὁποία δὲν εἶχεν ἀκόμη εὐρέως διαδοθῇ· δ') διατί ὁ Σέξτος, σκεπτικὸς φιλόσοφος καὶ ἱατρός, ἀρνεῖται τὴν συσχέτισιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς πρὸς τὴν σκεπτικὴν διδασκαλίαν.

Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν μειώνουν τὴν συμβολήν, τὴν ὁποίαν ὁ Deichgräber καὶ οἱ μελετηταί, πού ὑποστηρίζουν ἀπόψεις συναφεῖς πρὸς τὰς ἰδικὰς του, παρέσχον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν θέματος· ἀντιθέτως μάλιστα τὴν μεγεθύνουν, διότι χάρις εἰς τὰς ἰδικὰς τῶν μελέτας ἀνέκυψαν. Εἰς αὐτὸν μὲν ὀφείλεται κυρίως ἡ τιμὴ ὅτι εἶδε τὴν ἐμπειρικὴν

ιατρικὴν ὑπὸ νέαν ὀπτικὴν γωνίαν, εἰς ἐκείνους δὲ ὅτι κατέδειξαν τὴν προβληματικὴν ποὺ περιβάλλει τὴν ἴδρυσίν της. Καὶ εἶναι πράγματι πρόβλημα ἡ διακριβώσις τῶν αἰτίων ποὺ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, διότι, ἐνῶ πρὸ τῆς ιδρύσεώς της, πολλοί, ὄχι μόνον ἱατροὶ ἀλλὰ καὶ φιλόσοφοι, κατέφασκον τὴν ἐμπειρίαν, δὲν ἀπαντᾷ ἡ ὑπαρξίς ἱατρικῆς σχολῆς, ἡ ὁποία νὰ θεωρῇ τὴν ἐμπειρίαν ὡς τὴν μόνην πηγὴν γνώσεως καὶ νὰ θεμελιώνῃ τὸ κύρος τῶν διδαγμάτων της ἀποκλειστικῶς ἐπ' αὐτῆς. Εἶναι, ἐπομένως, εὐλογον ὅτι καὶ ἄλλοι μελετηταί, μὴ ἱκανοποιούμενοι ἀπὸ τὰς κρατούσας ἀπόψεις, ἀνεζήτησαν τὰ αἷτια ἐμφάνισεως τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ προσεπάθησαν νὰ διακριβώσουν τὴν σχέσιν της πρὸς τὴν φιλοσοφίαν.

Ὀλίγον μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Deichgräber, ὁ Edelstein, ἀφορμώμενος ἀπὸ τῆς θέσεως ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ δὲν ἀποτελεῖ «τυπικὸν φαινόμενον» τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, διετύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἴδρυσίς της ὡς αὐτοτελοῦς ἱατρικῆς κατευθύνσεως πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς σκεπτικῆς φιλοσοφίας — ὡς ὅμως αὕτη εἶχε μετασχηματισθῇ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας²⁴ — ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἡ ἐμπειρία προσλαμβάνει κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Ἡ ἔννοια τῆς ἐμπειρίας, φρονεῖ ὁ Edelstein, μετασχηματίζεται, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν διεύρυνσιν τοῦ πλάτους της. Ἐπάγεται, λοιπόν, ὅτι ἡ ἴδρυσις τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς εἶναι ἄμεσον ἐπακόλουθον τῆς νέας νοηματοδοτήσεως τῆς ἐμπειρίας²⁵.

Ἐξετάζοντες τὴν ἄποψιν τοῦ Edelstein, παρατηροῦμεν ὅτι ἀποτελεῖ βασικῶς διεύρυνσιν τῆς ἀπόψεως τοῦ Deichgräber. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Deichgräber συνεσχέτισε τὴν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν πρὸς ἓνα συγκεκριμένον φιλοσόφημα, ὁ Edelstein τὴν συνεσχέτισε πρὸς τὴν ὅλην φιλοσοφίαν τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, διότι ἀπέδωσε τὸν μετασχηματισμὸν τῆς ἐμπειρίας εἰς τὸ ἐν γένει πνευματικὸν κλίμα, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει κατ' αὐτοὺς. Οὕτω ὅμως τὰ γενεσιουργὰ αἷτια τῆς ιδρύσεως τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς δὲν διακριβώνονται, διότι συμφύρονται πρὸς τὰ παντοδαπά στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συναπαρτίζουν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἡ δὲ σχέσις της πρὸς τὴν φιλοσοφίαν δὲν καθορίζεται. Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ Edelstein προέβη, καὶ ὀρθῶς, εἰς πολυφασικὴν θεώρησιν τοῦ θέματος, δὲν διέκρινεν ὅμως τὸ σημεῖον ἀποκλίσεώς του.

24. Διὰ τὰς σκεπτικὰς ἀποκλίσεις τῆς Ἀκαδημίας, βλ. Ε. Μουτσοπούλου, Ἀπὸ τοῦ δογματισμοῦ εἰς τὸν σκεπτικισμόν: Ἡ σημασία τῆς Ἀκαδημίας καὶ ὁ ρόλος τῆς Στοᾶς, ἐν Ε. Μουτσοπούλου, *Φιλοσοφικοὶ προβληματισμοί*, Τόμ. Β', Ἀθῆναι 1978, σσ. 143 κ.εξ.

25. L. Edelstein, *Empirie und Skepsis in der Lehre der griechischen Empirikerschule*, ἐν *Wege der Forschung*. Bd. CCXXI. *Antike Medizin*. Hrsg. H. Flashar. Darmstadt 1971, σσ. 297 κ.εξ. (πρώτη δημοσίευσίς 1933).

Πρὸς τοῦτοις, ἡ περὶ ἐμπειρίας ἀποψις τοῦ Edelstein δὲν τεκμηρι-
οῦται ἀναμφιλέκτως. Ἡ ἐκ νέου νοσηματοδότησις μιᾶς ἐννοίας συντελεῖ
βεβαίως εἰς τὸν μετασχηματισμὸν τῆς, δὲν ἐπιφέρει ὅμως ὅπωςδήποτε τὴν
διεύρυνσίν τῆς. Ἡ διέυρυνσις μιᾶς ἐννοίας συνεπάγεται ἐπαύξησιν τῆς
ἐμβελείας τῆς, ὥστε νὰ καλύπτῃ περισσοτέρας περιοχὰς ἀπὸ ὅσας ἐκάλυ-
πτε προηγουμένως. Διὰ νὰ διευρύνωμεν μίαν ἐννοίαν πρέπει, ὅπως διδάσκει
ὁ Kant, «νὰ ἀγνοήσωμεν τὸν περιοριστικὸν τῆς ὅρον»²⁶, ἐκείνον δηλαδὴ τὸν
ὅρον, ὁ ὁποῖος ὀριοθετεῖ τὸ πεδίον ἐπενεργείας τῆς. Τοῦτο δὲν παρατη-
ροῦμεν νὰ συμβαίῃ μὲ τὴν ἐμπειρίαν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν,
τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἐμπειρικῶν ὀριοθέτησιν τῆς
περιοχῆς ὅπου ἡ ἐνέργειά τῆς ἐκτείνεται. Κατὰ τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς
ὁποίους ἡ ἐμπειρική ἱατρικὴ ἰδρύεται, ἡ ἐμπειρία προβάλλει μὲν ἐντονώ-
τερον — τοῦτο εἶναι εὐλογον, ἀφοῦ εὐρισκόμεθα ἐνώπιον ἐξελίξεως τῆς
τεχνικῆς καὶ κατισχύσεως τῆς πράξεως — δὲν διευρύνεται ὅμως, καὶ
μάλιστα τοσοῦτον, ὥστε νὰ καταστῇ χειραγωγὸς πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ νὰ
ὀδηγήσῃ εἰς τὸ πείραμα ἢ εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῶν ἀντικειμένων πρὸς τὰ
ὁποῖα ἀνεφέρετο. Οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ διακριβῶνουν τὰς βαθμίδας τῆς
ἐμπειρίας, δὲν ἀποδίδουν ὅμως εἰς αὐτὴν ιδιότηας²⁷ ποὺ θὰ ἐμεγέθυναν τὸ
ἐννοιολογικὸν τῆς εὖρος καὶ θὰ ἐπέφεραν τὸν μετασχηματισμὸν καὶ τὴν
διεύρυνσίν τῆς²⁸.

26. I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg 1956, B 186, A 147. Βλ. καὶ Μετάφρασιν
ὑπὸ Ἀ. Γιανναρά, Τόμ. Β', Ἀθῆναι 1979, σ. 167.

27. Ἡ διαφωνία μεταξὺ ἐμπειρικῶν καὶ μὴ ἐμπειρικῶν δὲν ἀναφέρεται τόσον εἰς τὴν
ἐμπειρίαν καθ' αὐτὴν ὅσον εἰς τὰς πηγὰς τῆς γνώσεως καὶ εἰς τὸ ὅριον τῶν γνωστικῶν
δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ ὀρισμὸς τὸν ὁποῖον οἱ ἐμπειρικοὶ δίδουν
εἰς τὴν ἐμπειρίαν δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸν ὀρισμὸν ποὺ δίδει εἰς αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέ-
λης. Οἱ ἐμπειρικοὶ ὀρίζουν τὴν ἐμπειρίαν ὡς "*memoriam eorum que multotiens et eodem
modo visa sunt*" (Deichgräber, σ. 50, 24-25 σ. 95, 17-18), ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὡς
«μνήμην τῶν πολλάκις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁφθέντων» (Ἀν. Ὑστ., Β 19, 100a 4). Ἡ μεταξὺ
τῶν δύο ὀρισμῶν διαφορὰ εἶναι κυρίως ποιοτική, ὀφείλεται δὲ εἰς τὸν βαθμὸν ἀντικειμενικό-
τητος καὶ ἰσχύος ποὺ οἱ εἰσηγοῦμενοι αὐτοὺς ἀναγνωρίζουν εἰς τὰ καθιστάμενα ἀντιληπτὰ
μέσῳ τῆς αἰσθήσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς γνωστόν, ἀποκαλεῖ μὲν τὴν αἴσθησιν «κριτικὴν
δύναμιν σύμφυτον εἰς τὰ ζῶα», τὰ καθιστάμενα ὅμως ἀντιληπτὰ μέσῳ αὐτῆς θέτει ὑπὸ τὸν
ἔλεγχον τοῦ νοῦ, τὸν ὁποῖον ὑπολαμβάνει ὡς «ἀρχὴν τῆς ἐπιστήμης» (αὐτόθι, 99b 35, 100b 15).
Οἱ ἐμπειρικοὶ, ἀντιθέτως, ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξίν ὀργάνου, ἱκανοὺ νὰ ἐλέγχῃ τὰ δεδομένα τῆς
αἰσθήσεως ἀποφάσκουν ὅτι δὲν καθίσταται ἀντιληπτὸν μέσῳ αὐτῆς, τοῦτο ὅμως δὲν δηλοῖ
ὅτι ἐπεκτείνουν τὴν ἐμβέλειαν τῆς ἐμπειρίας. Γενικῶς οἱ ἐμπειρικοὶ δὲν εἰσηγοῦνται νέαν
διδασκαλίαν περὶ ἐμπειρίας, ἀλλὰ ἀκολουθοῦν θεωρίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον διατυπωθῇ ἀπὸ
παλαιότερους φιλοσόφους.

28. Διεύρυνσις τῆς ἐννοίας τῆς ἐμπειρίας ἀναφαίνεται, ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ R.
Zocher (Zur Erkenntnistheorie der empirischen Anschauung, ἐν *Zeitschrift für philosophische*

Κατὰ ταῦτα, ἡ θέσις τοῦ Edelstein περιέπλεξε τὸ ὅλον θέμα, εἰς τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ἴσως νὰ ὀφείλεται καὶ αὐτό, ὅτι δηλαδὴ τόσον οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας ὅσον καὶ οἱ ἱστορικοὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀκολουθοῦν, εἰς τὰς γενικὰς τῆς βεβαίως γραμμάς, τὴν ἄποψιν τοῦ Deichgräber, χωρὶς νὰ ἐξετάζουν τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα, ὅπως παρατηρήσαμεν, αὕτη δημιουργεῖ. Νομίζομεν ὅμως ὅτι ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ θὰ καταδείξη τὴν πραγματικὴν σχέσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν σκεπτικὴν ἀγωγὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τοὺς ἐν γένει φιλοσοφικοὺς προβληματισμοὺς τῶν χρόνων τῆς ἰδρύσεώς της καὶ ἐξῆς. Πρὸς τοῦτο, πρέπει νὰ μελετηθοῦν: α') τὰ στάδια πού διήνυσεν ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ, προτοῦ διαμορφωθῇ πλήρως εἰς αὐτοτελῆ ἱατρικὴν αἴρεσιν· β') ἡ θεωρητικὴ ὑποδομὴ τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ καθ' αὐτὴν καὶ κατὰ τὴν ὁμοιότητά της πρὸς ὠρισμένα φιλοσοφήματα. Εἰς τὴν μελέτην τῶν θεμάτων αὐτῶν, χωροῦμεν εὐθὺς ἀμέσως.

II. Ἡ κρίσις τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς καὶ ἡ ἀπ' αὐτῆς ἀπόσχις τοῦ Φιλίνου.

Ἀνεφέρθημεν ἀνωτέρω εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν νὰ ἀναγάγουν τὴν ἀπαρχὴν τῆς αἰρέσεώς των εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀκραγαντίνου ἱατροῦ Ἀ κ ρ ω ν ο ς καὶ παρατηρήσαμεν ὅτι ἡ προσπάθειά τους αὕτη ἀποτελεῖ ὑλοποίησιν τῆς ἐντόνου ἐπιθυμίας των νὰ ἀναγνωρισθοῦν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν τὰ πρεσβεῖα ἔναντι τῶν ἄλλων ἱατρικῶν κατευθύνσεων. Ἐμνημονεύσαμεν, προσέτι, τὴν ἄποψιν τοῦ Γ α λ η ν οῦ, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὴν ἀδυναμίαν ἐνίων ἱατρῶν νὰ διαγνώσουν τὰ αἷτια τῆς νόσου, καὶ ἐξητάσαμεν τὴν προσπάθειαν τοῦ Deichgräber νὰ καταστήσῃ θετικὰ τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς περιέχει ἡ ἄποψις αὕτη τοῦ Γαληνοῦ. Ἐπίσης, ἀνεφέρθημεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Edelstein καὶ ἐδειξάμεν τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τῆς ἐπιχειρηματολογίας του. Αἱ ἀπόψεις τῶν μελετητῶν αὐτῶν παρουσιάζουν τὸ ἐξῆς κοινὸν γνῶρισμα: ἀποσιωποῦν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὴν κρίσιν τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς καὶ τὰς πληροφορίας τοῦ Ψευδογαληνοῦ, σχετικὰ μὲ τὴν ἴδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς.

Forschung, Bd. IV, 1951/52, σ. 54), κυρίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Kant, ὅτε ἡ ἐμπειρία εἰσχωρεῖ καὶ εἰς τὴν θρησκευτικὴν σφαῖραν, ὡς «μεταφυσικὴ ἐμπειρία», ἐπεκτεινόμενη τοιουτοτρόπως εἰς ὑπερβατικὰς οὐσίας.

Συμφώνως πρὸς τὸν Ψευδογαληνόν²⁹, εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ἐχώρησεν ὁ Φιλῖνος «τὰς ἀφορμὰς λαβὼν» ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του Ἡρόφιλον, ὁ ὁποῖος ἔδρα εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν περὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ Ψευδογαληνοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὰς ἀπαρχὰς τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς εἰς τὴν κρίσιν τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς καὶ εἰς τὰς ἔριδας, αἱ ὁποῖαι ἀνεφύοντο σχετικῶς πρὸς τὴν μεθοδολογίαν τῆς ἱατρικῆς ἐν γένει. Πρὸς τοῦτο, πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ προκῦπτον ἀπὸ τὴν πληροφορίαν τοῦ Ψευδογαληνοῦ ἐρώτημα, πῶς δηλαδὴ ἦτο δυνατόν ὁ Ἡρόφιλος, δογματικὸς ἱατρός ὁ ἴδιος, νὰ παράσχη εἰς μαθητὴν του, τὸν Φιλῖνον, τὰς ἀφορμὰς διὰ τὴν ἵδρυσιν ἱατρικῆς κατευθύνσεως, ἄκρως ἀντιθέτου πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἀκολουθοῦσε.

Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν ἐπακριβῶς, διότι στερούμεθα ἐπαρκῶν πληροφοριῶν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον λειτουργίας τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἱατρικῶν σχολῶν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἡροφίλου εἰδικώτερον³⁰. Πάντως, παρὰ τὴν πενιχρότητα τῶν σχετικῶν εἰδήσεων, εἶναι δυνατόν νὰ διαγνώσωμεν τὸν τρόπον διδασκαλίας τοῦ Ἡροφίλου καὶ νὰ κρίνωμεν τὴν ἐπίδρασίν της. Ὡς διδάσκαλος ὁ Ἡρόφιλος ἐχαρκτηρίζετο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, διὰ τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν ἀσκοῦσε ἐπὶ τῶν θεωριῶν ποὺ ἀνέλυε, καὶ διὰ

29. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, σ. 40, Fr. 6. Συμφώνως πρὸς τὸν Κέλσον (αὐτόθι, Fr. 4), ἰδρυτῆς τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ὑπῆρξεν ὁ Σεραπίων (ἤκμασε π. 200 π.Χ.). Αἱ πληροφορίες ὅμως, τὰς ὁποίας περὶ τοῦ Φιλίνου ἔχομεν, παρὰ τὸ πρᾶγμα ὅτι προέρχονται ἀπὸ συγγραφεῖς μεταγενεστέρους τοῦ Κέλσου, κρίνονται περισσότερον ἀπηκριβωμένοι. Ὁρθῶς ἔχει παρατηρήσει ὁ H. Diller (*Paulys Realencyclopädie*, XIX², Stuttgart 1938, στ. 2193) ὅτι ἡ θεώρησις τοῦ Φιλίνου ὡς ἰδρυτοῦ τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ὑπῆρξε καρπὸς τῶν περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν ἀπὸ τοῦ Κέλσου (ἀκμάζει ἐπὶ Τιβερίου, 14-37 μ.Χ.) μέχρι καὶ τοῦ Γαληνοῦ (π. 129-199 μ.Χ.). Περὶ Κέλσου, βλ. J. Ilberg, A. Cornelius Celsus und die Medizin in Rom, ἐν *Wege der Forschung*, Bd. 221, σσ. 308 κ.ἑξ. (Πρώτη δημοσίευσις, 1907).

30. Τὰς κυριωτέρας εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἡροφίλου παρέχουν οἱ Κέλσος καὶ Γαληνός. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τῶν ἔργων του, ὡς καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν δράσιν του πληροφορίες, συνέλεξε καὶ ἐξέδωσεν ὁ K. F. H. Marx, *De Herophili celeberrimi medici vita, scriptis atque in medicina meritis*, Göttingen 1840. Νέα ἐκδοσις δὲν ἀνελήφθη ἔκτοτε. Βλ. καὶ I. N. Δάμπαση, Ἡρόφιλος καὶ Ἑρασίστρατος: Οἱ κορυφαῖοι τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἐν I. N. Δάμπαση, *Ἱστορικαὶ ἱατρικαὶ μελέται*, Σειρά δευτέρα, Ἀθῆναι 1968, σσ. 119 κ.ἑξ. Περὶ τῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας, πβ. I. Θ. Παπαβασιλείου - Β. Π. Ρόζου, *Ἐγχειρίδιον Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς*, Τόμ. Α', Ἀθῆναι 1979, σσ. 182 κ. ἑξ. Εἰδικῶς περὶ τοῦ Ἑρασιστράτου, πβ. Γ. Κ. Πουρναροπούλου, *Ἑρασίστρατος. Ὁ περὶ τὰ πρωτεῖα ἀμιλλώμενος τῷ Ἱπποκράτει κατὰ Γαληνόν, ἀρχαῖος Ἑλλήν ἱατρός*, Ἀθῆναι 1953.

τὸν προβληματισμὸν μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιμετώπιζε τὰς κρατούσας ἱατρικὰς μεθόδους. Οὕτω ἐδίδασκε μὲν τὴν δογματικὴν ἱατρικὴν, ἐπροβληματίζετο ὅμως ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν διδαγμάτων της καὶ τὴν καταλληλότητα τῶν μεθόδων της. Σημεῖον ἀναφορᾶς τοῦ προβληματισμοῦ τοῦ ἀπετέλει κυρίως ἡ συμβολὴ τῆς ἐμπειρίας τόσον εἰς τὴν ἔρευναν ὅσον καὶ εἰς τὴν πράξιν. Ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Ἡροφίλου μὲ ἀνατομικὰς ἐρεῦνας³¹ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἐναντι τῆς ἐμπειρίας στάσις τοῦ δὲν ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν ἀρνητικὴ. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀνέφερε τὰ θετικὰ στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας καὶ ἀνεγνώριζε τὴν ἀξίαν της· πρὸς τοῦτο ἐλάμβανεν ἀφορμὴν ἀπὸ ἐκείνας κυρίως τὰς ἀδυναμίας τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς, αἱ ὁποῖαι ὠφείλοντο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν μονομέρειαν τῆς μεθόδου της, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἐλλιπὴ τεκμηρίωσιν τῶν διδαγμάτων της³². Ἡ διδασκαλία ἐπομένως τοῦ Ἡροφίλου ἀπεικόνιζεν ἐναργῶς ἂν ὅχι τὴν κρίσιν τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς, ὅπως δὴ ποτε τὴν ἀδυναμίαν της νὰ ἐρευνᾷ ἐπιτυχῶς τὴν ἱατρικὴν θεματικὴν. Ἀγόμεθα, λοιπόν, εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἡρόφιλος παρεῖχεν ἔναυσμα διὰ τὴν ἐπανεκτίμησιν τῶν ἐφαρμοζομένων μεθόδων καὶ τὴν ἀναθεώρησιν τῶν ἱατρικῶν διδαγμάτων, οὕτω δὲ ἐδίδεν ἀφορμὴν τόσον διὰ θετικὴν ὅσον καὶ δι' ἀρνητικὴν ἀποτίμησιν τοῦ ἔργου τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς.

Ὁ Ἡρόφιλος διεξῆγε τὴν κριτικὴν τοῦ μὲ τὴν ἡπιότητα ποῦ χαρακτηρίζει τὸν πραγματικὰ προβληματιζόμενον ἐρευνητὴν. Ἐτήρει ἐφεκτικὴν στάσιν ἐναντι τῶν δισταμένων ἀπόψεων, περιοριζόμενος εἰς τὴν ὑποδήλωσιν τῶν σφαλμάτων ποῦ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ, περιεῖχον. Ἀξιοπρόσεκτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ αὐτῆ ὠδήγησεν βραδύτερον εἰς τελείως διαφορετικὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ ὁ ἴδιος προσδοκοῦσε. Ὅπως ὀρθῶς ἔχει παρατηρήσει ὁ Kudlien, μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ Ἡροφίλου ἀρχίζουν νὰ ἀναφαίνωνται ἐκεῖναι αἱ ἀκραῖαι θέσεις καὶ οἱ μηδενιστικαὶ τάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος θὰ δεσπόσουν ὀρισμένων φιλοσοφικῶν καὶ ἱατρικῶν κατευθύνσεων³³. Ἀνε-

31. Ἐξ ὧν περὶ Ἡροφίλου γράφει ὁ Γαληνός, καταφαίνεται ὅτι θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν μεγίστων ἀνατόμων τῆς ἀρχαιότητος. Βλ. Γαληνοῦ, *Πρὸς Θρασύβουλον περὶ ἀρίστης αἰρέσεως*, κεφ. β' (Βλ. Κλαυδίου Γαληνοῦ *Ἄπαντα*, Ed. C. G. Kühn, Vol. I, Lipsiae 1821, ἐπανατύπωσις Hildesheim 1965, σ. 109). Πβ. καὶ *Ἱπποκράτους περὶ φύσεως ἀνθρώπου βιβλίον καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπόμνημα Β* (Βλ. Κλαυδίου Γαληνοῦ *Ἄπαντα*, ἐνθ' ἀνωτ., Vol. XV, Lipsiae 1828, ἐπανατύπωσις Hildesheim 1965, σ. 134).

32. Ὁ Γαληνός, ἀναφερόμενος εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἡροφίλου, γράφει: «Ἡροφίλῳ τήρησιν τινα καὶ ἐμπειρίαν ἰστοροῦντι μᾶλλον ἢ λογικὴν μέθοδον ἐκδιδάσκοντι». Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν*, βιβλίον Β. (Βλ. Κλαυδίου Γαληνοῦ *Ἄπαντα*, ἐνθ' ἀνωτ., Vol. IX, σ. 278).

33. F. Kudlien, Herophilus und der Beginn der medizinischen Skepsis, *en Wege der*

ξαρτήτως πάντως αὐτοῦ, διὰ τὸ ὁποῖον ὑπεύθυνος δὲν εἶναι ὁ Ἡρόφιλος, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ διδασκαλία του μαρτυρεῖ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴν κρίσιν ποὺ ἐμάστιζε τὴν ἱατρικὴν, συνάμα δὲ καὶ τὴν προσπάθειαν νὰ ὑπερκερασθῇ ἡ κρίσις αὐτή.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ Ἡρόφιλος διὰ τῆς διδασκαλίας του παρῶθει εἰς τὴν ἐπανεκτίμησιν τῶν ὑπὸ τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς ἐφαρμοζομένων μεθόδων καὶ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν βασικῶν διδασκαλιῶν τῆς οὕτω παρέσχε, ἐμμέσως ἴσως, καὶ εἰς τὸν Φιλίνον τὰς ἀφορμὰς διὰ τὴν ἀπόσχισίν του ἀπὸ τὴν δογματικὴν ἱατρικὴν καὶ τὴν ἴδρυσιν σχολῆς, ἄκρως πρὸς αὐτὴν δισταμένης. Ἐπομένως ἡ ἀπόσχισις τοῦ Φιλίνου, πλήρης καὶ ὀριστικὴ — ὡς τεκμαίρεται ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ὑπὸ τοῦ Ψευδογαληνοῦ ὡς «ἀποκοπῆς» —, ὑπῆρξεν ἐπακόλουθον τῆς κρίσεως ποὺ διήρχετο αὐτὴ αὕτη ἡ δογματικὴ ἱατρικὴ. Ἀσφαλῶς, ἡ κρίσις αὐτὴ δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ Ἡροφίλου, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλων, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν εἰδήσεις· τὰ αἰτία τῆς πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν κυρίως εἰς τὰς ἐφαρμοζομένας μεθόδους, αἱ ὁποῖαι, καὶ τοῦτο εἶναι ἀξιοπρόσεκτον, ἦσαν ἀπόρροια τῶν ἐπὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος διδασκαλιῶν, μὲ τὰς ὁποίας ἦσαν φορτισμένοι οἱ δογματικοὶ ἱατροί. Ἐκδηλώνεται μὲ τὴν μορφήν ἀντιμαχιῶν μεταξὺ τῶν ἱατρῶν, αἱ ἀντιμαχίαι ὅμως ἐπέφερον πολυγνωμίαν, ἀποτέλεσμα δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ κλονισμὸς τοῦ κύρους τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης.

III. Αἱ Ἐξηγήσεις τῶν Ἱπποκρατείων ἔργων καὶ ἡ ἀναζήτησις ἀσταςιάστου ἱατρικῆς.

Τὴν κρίσιν τῆς ἱατρικῆς, συνάμα δὲ καὶ τὴν — ὁμολογουμένως ἀνεπιτυχῇ — προσπάθειαν ὑπερβάσεώς της ἀπεικονίζουν καὶ αἱ Ἐξηγήσεις τῶν Ἱπποκρατείων ἔργων³⁴, τὰς ὁποίας ἐξεπόνουν «ἄνδρες ἐλλόγιοι». Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἐποχὴν δράσεως τοῦ Φιλίνου, παρατηρεῖται ἔντονος ἐνασχόλησις περὶ τὸν Ἱπποκράτη καὶ τὰ ἐπ’ ὀνόματί του φερόμενα βιβλία. Συμφώνως πρὸς πληροφῶριαν τοῦ Ἑρωτιανοῦ, πολλοί, ὄχι μόνον ἱατροὶ ἀλλὰ καὶ γραμματικοὶ «ἐσπούδασαν ἐξηγήσασθαι τὸν ἄνδρα καὶ

Forschung, Bd. 221, σ. 292 (πρώτη δημοσίευσις 1964).

34. Περὶ τῶν χρόνων συγγραφῆς τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὸ *Corpus Hippocraticum* καὶ τῶν συγγραψάντων αὐτά, βλ. Α. Δ. Παπανικολάου, *Γλωσσικαὶ ἑρευναι ἐπὶ τοῦ Corpus Hippocraticum*. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος τοῦ πέμπτου βιβλίου τῶν ἐπιδημιῶν καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἔβδομον. Ἀθῆναι 1965, σσ. 17 κ.ἐξ.

τὰς λέξεις ἐπὶ τὸ κοινότερον τῆς ὁμιλίας ἀγαγεῖν»³⁵. Ὁ σκοπὸς ἐπομένως τῶν ἐξηγητῶν ἦτο κατὰ τὸν Ἑρωτιανὸν διττός· ἅψ' ἐνὸς μὲν ἡ ἑρμηνεία τῶν διδαγμάτων τοῦ Ἱπποκράτους, ἅψ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀπλούστευσις τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν ἔργων του. Ἀπέβλεπον κατὰ συνέπειαν οἱ ἐξηγηταὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς Ἱπποκρατείου διδασκαλίας καὶ ὄχι εἰς τὴν ἐκλαΐκευσίν της, ἐφρόνουν δὲ ὅτι θὰ ἐπετύγγανον τοὺς στόχους τῶν, ἂν ἀνέλυον καὶ διεσαφηνίζον τὴν ὁρολογίαν κυρίως, τὴν ὁποίαν ὁ Ἱπποκράτης ἐχρησιμοποιεῖ. Ἀσφαλῶς, ἀποτελεῖ ἐρώτημα, ποῖοι λόγοι ἐπέβαλαν τὴν ἐξήγησιν τῶν Ἱπποκρατείων ἔργων, προσέτι δὲ ἂν οἱ πραγματικοὶ σκοποὶ τῶν ἐξηγητῶν ἦσαν αὐτοί, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Ἑρωτιανός.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι πολλὰκις οἱ ἐξηγηταὶ ἀποβλέπουν εἰς σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐπιμελῶς ἀποκρύπτουν, πραγματοποιοῦν ὅμως μέσῳ τῶν ἑρμηνειῶν ποὺ δίδουν εἰς ἀμφιλεγόμενα κυρίως σημεῖα τοῦ ἔργου ποὺ ἑρμηνεύουν. Ὅχι σπανίως ὁ ἐξηγητὴς προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὸν συγγραφέα τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἀναλύει, ὥς συμφωνοῦντα πρὸς ἀντιλήψεις ποὺ ὁ ἴδιος πρεσβεύει³⁶. Ἐκτὸς τούτου, ἡ διδομένη ἑρμηνεία, ἔστω καὶ ἂν δὲν ὑπηρετῇ κάποιαν σκοπιμότητα, ὁδηγεῖ συχνὰ εἰς ἀντερμηνείαν, οὕτω δὲ δημιουργοῦνται ἔριδες, αἱ ὁποῖαι δὲν μαρτυροῦν πάντοτε γνήσιον ἑρμηνευτικὸν διαφέρον, ἀλλὰ καλύπτουν κρίσεις ποὺ ὑποβόσκουν. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν, εἶναι ἀξιοπαρατήρητοι αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας παρέχουν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, σχετικὰ μὲ τὴν ἑρμηνείαν τῶν Ἱπποκρατείων ἔργων. Οὕτω ὁ Ἑρωτιανὸς ἀναφέρει ὅτι ὁ Φιλῖνος εἶχε συγγράψῃ ἐξάβιβλον πραγματείαν, διὰ νὰ ἀντικρούσῃ τὴν ἑρμηνείαν τὴν ὁποίαν ὁ Ταναγραῖος Βακχεῖος εἶχε δώσει εἰς τὰ Ἱπποκράτεια ἔργα. Ἀγνοοῦμεν δυστυχῶς τὰς ἑρμηνείας ἀμφοτέρων. Ἐάν, ὅμως, λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Βακχεῖος ἦτο δογματικὸς, ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ ἐτόνιζεν ἰδιαίτερος τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τοῦ Ἱπποκρατείου ἔργου, τὰ ὁποῖα καταδεικνύουν τὰς ἀδυναμίας τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου ἐν γένει. Τὸ ἀντίθετον θὰ ἔπραττεν ὁ Φιλῖνος. Ἀφορμώμενοι ἀπὸ πληροφορίας σχετικὰς πρὸς τὸν τρόπον ἑρμηνείας τοῦ Ἱπποκράτους ὑπὸ τῶν ἐμπειρικῶν καὶ τὸν

35. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, Fr. 311, σ. 221, 23-24. Περὶ τοῦ Ἑρωτιανοῦ βλ. A. A. Νικήτα, *Ἐρευναι ἐπὶ τῶν πηγῶν τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Ἑρωτιανοῦ*, Ἀθῆναι 1971, σσ. 1 κ. ἑξ. Περὶ τῶν ἑρμηνειῶν εἰς τὰς «γλώσσας» τοῦ Ἱπποκράτους πβ. K. Μητροπούλου, *Γλωσσάριον Ἱπποκράτους (Ἰδία κατ' Ἑρωτιανὸν καὶ Γαληνόν)*, ἐν Ἀθήναις 1978, σσ. ε' κ. ἑξ.

36. Ἀναφερόμεθα εἰς τὴν ἑρμηνείαν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐν γένει ἔργων, ὄχι ἔργων λογοτεχνικῶν. Περὶ τῆς ἑρμηνείας γενικῶς, βλ. E. Betti, *Teoria generale della interpretazione*, Milano 1955, Γερμανικὴ μετάφρασις, Tübingen 1967.

σκοπὸν ποὺ μὲ αὐτὴν οὗτοι ἐπεδίωκον, ὀδηγούμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Φιλίνος εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν του πραγματείαν θὰ ἐπεσήμεναι καὶ καθ' ὑπερβολὴν θὰ ἐτόνιζεν ἐκείνας ἀπὸ τὰς γνώμας τοῦ Ἱπποκράτους, αἱ ὁποῖαι ἄφ' ἑνὸς μὲν μαρτυροῦν τουλάχιστον ἐφεκτικότητα ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα γνώσεως τῶν αἰτίων, ἄφ' ἑτέρου δὲ παρέχουν ἐπιχειρήματα διὰ τὸν, ἔστω καὶ μὲ ἐπιφύλαξιν, χαρακτηρισμὸν τῆς μεθόδου του ὡς ἐμπειρικής ἢ, τέλος πάντων, δὲν ἀποφάσκουν τὴν ἐμπειρίαν.

Εἰς τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἱπποκράτους φερόμενα ἔργα ἀναγνωρίζεται ἡ ἀξία τῆς ἐμπειρίας, τοσοῦτον μάλιστα, ὥστε νὰ καλῇται σύντροφος τοῦ ἱατροῦ, καθ' ὅσον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, διδάσκει εἰς αὐτὸν «τὴν προδιαστολὴν τοῦ ἐκβησομένου»³⁷. Ἀντιθέτως, ἡ ἀπειρία χαρακτηρίζεται ὡς «κακὸς θησαυρὸς καὶ κακὸν κειμήλιον τοῖσιν ἔχουσιν αὐτήν, καὶ ὄναρ καὶ ὕπαρ, εὐθυμίας καὶ εὐφροσύνης ἄμοιρος, δειλίας τε καὶ θρασύτητος τιθήνη»³⁸. Τοιαῦται περὶ ἐμπειρίας καὶ ἀπειρίας ἀπόψεις ὠδήγουν πολλάκις εἰς μονομερῆ θεώρησιν τῆς περὶ ἐμπειρίας διδασκαλίας τοῦ Ἱπποκράτους³⁹. Εἶναι, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀξιοσημείωτον τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ οἱ ἐμπειρικοὶ εἰς τὸν Ἱπποκράτη κατέφευγον διὰ νὰ κυρώσουν τὴν ἀξίαν τῆς μεθόδου ποὺ ἐφήρμοζον. Ὁ Γαληνός, καθὼς ἐπίσης καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀναφέρει ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους δὲν ἔθετον ὡς σκοπὸν «τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐκείνου γνώμης»⁴⁰, ἀλλὰ ἐπεδίωκον νὰ ἐπαληθεύσουν τὰς ἰδικὰς τῶν ἀπόψεις. Τοῦτο ἔπραττον οἱ παλαιοὶ⁴¹ ἐξηγηταί, μάλιστα δὲ οἱ ἐμπειρικοί, ὡς π.χ. ὁ Γλαυκίας (α' ἡμ. 2ου π.Χ. αἰ.) καὶ ὁ Ταραντῖνος Ἡρακλείδης (α' ἡμ. 1ου π.Χ. αἰ.) οὗτοι, κατὰ Γαληνόν, «ἡγοῦνται καὶ τὸν Ἱπποκράτην δεικνύνειν ὁμόψηφον ἑαυτοῖς, ὡς μὴ πιστεῦειν ταῖς δογματικαῖς πιθανότησιν, ἀλλὰ μόνον τῷ διὰ τῆς ἐμπειρίας φαινομένῳ»⁴². Ἡ προσπάθεια τῶν ἐμπειρικῶν νὰ παρουσιάσουν τὸν Ἱπποκράτη ὡς ὁμοφωνοῦντα πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἐξώργιζεν ὄχι μόνον τοὺς δογματικοὺς ἱατροὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς μελετῶντας τὴν ἱπποκράτειον διδασκαλίαν χωρὶς σκοπιμότητας.

37. Περὶ εὐσχημοσύνης, 11. Βλ. καὶ *Oeuvres complètes d' Hippocrate*, Ed. É. Littre, t. 9, Paris 1861, ἐπανατύπωσις, Amsterdam 1962, σ. 238.

38. Ἱπποκράτ. Νόμοι, 4. Βλ. καὶ *Oeuvres d' Hippocrate*. Ed. É. Littre, t. 4, σ. 640.

39. Περὶ τῆς ἱατρικῆς μεθόδου συμφώνως πρὸς τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἱπποκράτους φερόμενα ἔργα, βλ. J.-H. Kühn, *System- und Methodenprobleme im Corpus Hippocraticum*. Wiesbaden 1956, σσ. 57 κ.εξ.

40. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, Fr. 309, σ. 221.

41. Παλαιοὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς δρῶντας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Γαληνοῦ.

42. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, Fr. 356, σ. 244, 33-35.

Ἄρκει πρὸς τοῦτο νὰ ἀναφερθῇ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Γαληνὸς διὰ τίποτε ἄλλο δὲν καταφέρεται μὲ τόσῃν σφοδρότητι ἐναντίον τῶν ἐμπειρικῶν μέδῃσιν καταπολεμεῖ τὴν προσπάθειάν των νὰ παραστήσουν τὸν Ἱπποκράτην ὡς ἐμπειρικόν. Τὴν τοιαύτην, προσπάθειαν χαρακτηρίζει ὁ Γαληνὸς ὡς *τόλμημα*, τὴν θεώρησιν δὲ τοῦ Ἱπποκράτους ὡς ἐμπειρικοῦ ὀνομάζει *ἀναισχυντίαν*⁴³.

Κατὰ ταῦτα, διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱπποκρατείων ἔργων, δὲν ἀπεσκοπεῖτο κυρίως ἡ διακρίβωσις τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἱπποκράτους, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀπόδειξις τῆς ὀρθότητος τῶν ἀπόψεων, τὰς ὁποίας ὁ ἐξηγητῆς-ιατρός εἶχεν ἐπὶ θεμάτων, ἀφορώντων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, εἰς τὴν μεθοδολογίαν τῆς ἱατρικῆς καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς ποῦ ἔπρεπε νὰ τὴν διέπουν. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὸν Ἱπποκράτην, ὡς τὴν μόνην πηγὴν ὀρθῆς καὶ ἐγκύρου ἱατρικῆς διδασκαλίας, μαρτυρεῖ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴν σύγχυσιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον περιέλθει οἱ ἱατροί, ἐξ αἰτίας, κυρίως, τῆς ἐπικρατούσης πολυγωνμίας. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ὅσα περὶ αὐτῆς γράφει ὁ Κέλσος, ὑπὸ ὀπτικὴν γωνίαν ὅσα ἀναφέρει ὁ Σέξτος περὶ τοῦ ἀδιεξόδου, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον περιέλθει αἱ φιλοσοφικαὶ ἀναζητήσεις⁴⁴, βλέπομεν ὅτι ἱατρικὴ καὶ

43. *Αὐτόθι*, Fr. 310, σ. 221, 14.

44. Βλ. Celsus *Prooemium*, ἐν Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, Fr. 14, σ. 92,5 κ. ἐξ.: «Non posse vero comprehendere patere ex eorum, qui de his disputarunt, discordia, cum de ista re neque inter sapientiae professores neque inter ipsos medicos conveniat. cur enim potius aliquis Hippocrati credat quam Herophilo? cur huic potius quam Asclepiadi?». Βλ. καὶ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, *Πυρρών. ὑποτυπ.* B, 37-38: «Ἔστω δὲ καὶ πεπιστώσθω τὸ δεῖν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου κρίνεσθαι τὰ πράγματα. οὐκοῦν ἐπεὶ πολλὴ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ διαφορὰ, πρότερον οἱ δογματικοὶ συμφωνήσάτωσαν ὅτι τῷδε τῷ ἀνθρώπῳ δεῖ προσέχειν, εἴθ' οὕτω καὶ ἡμᾶς αὐτῷ θέσθαι κελευέτωσαν. εἰ δέ... περὶ αὐτοῦ διαφωνήσουσιν, πῶς ἡμᾶς ἐπείγουσι προπετῶς τινὶ συγκατατίθεσθαι; ἦν γὰρ καὶ λέγουσιν ὅτι τῷ σοφῷ πιστευτέον, ἐρωτήσωμεν αὐτοὺς ποῖον σοφῷ, πότερον τῷ κατὰ Ἐπίκουρον ἢ τῷ κατὰ τοὺς Στωικοὺς ἢ τῷ Κυρηναϊκῷ ἢ τῷ Κυνικῷ; οὐχ ἔξουσι γὰρ συμφώνως εἰπεῖν». Ἡ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων πολυγωνμία ὠδήγει εἰς σφοδρὰς ἀντιμαχίας, αἱ ὁποῖαι — τοῦτο εἶναι τὸ ἰδιαιτέρως σημαντικόν — ἀπειλοῦσαν τὴν ὑπαρξιν τῆς ἰδίας τῆς φιλοσοφίας. Πολλοὶ ἐξήτουν τὴν δημιουργίαν «ἀστασιάστου φιλοσοφίας», φρονούντες ὅτι μόνον δι' αὐτῆς θὰ ἐπιτυχάνετο ἡ ὁμοφωνία τῶν φιλοσόφων καὶ ἡ φιλοσοφία θὰ ἀνεύρισκε τὸ χαμένο κύρος της. Ἡ ἰδία σχεδὸν κατάστασις, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ παρατεθὲν κείμενον τοῦ Κέλσου, ἐπεκράτει καὶ μεταξὺ τῶν ἱατρικῶν αἱρέσεων, ὅθεν καὶ τὸ λανθάνον αἴτημα δι' ἀστασιάστον ἱατρικὴν. Σημειωθῆτω ὅτι ἡ φράσις ἀστασιάστος ἱατρικὴ δὲν ἀπαντᾷ, ἐξ ὧν βεβαίως ἡμεῖς γνωρίζομεν, εἰς σφζόμενα ἔργα ἱατρῶν ἢ συγγραφέων τῆς τότε ἐποχῆς, τὴν ἐσχηματίσαμε δὲ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν φράσιν ἀστασιάστος φιλοσοφία. Περὶ αὐτῆς Βλ. Ν. Χρόνη, Ἡ διαίρεσις κατ' ἐπίνοιαν ὡς μέθοδος ἐρευνῆς κοσμολογικῶν προβλημάτων, ἐν *ΕΕΦΣΠΑ*, τόμ. ΚΣΤ', Ἀθήναι 1979, σ. 166, σημ. 10.

φιλοσοφία κατετρύχοντο ἀπὸ τὸ ἴδιον πρόβλημα, τὴν πολυγωνίαν δηλαδὴ γιὰ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ζήτημα.

Ὅθεν ἡ ἱατρικὴ δοκιμάζεται ὅσον καὶ ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν νὰ ὑπερβῇ τὰ ἐκ τῆς θεματικῆς τῆς ἀνακύπτοντα προβλήματα, ζητεῖ δὲ ὡς μέσον ἀμύνης τὴν δημιουργίαν ἀστασιάστου ἱατρικῆς. Ἀνατρέχουσα εἰς τὸ παρελθόν, φρονεῖ ὅτι θὰ χειραγωγηθῇ ὑπ' αὐτοῦ διὰ νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸ παρόν, κατατρυχομένη ὅμως ἀπὸ ἔριδας, ἀδυνατεῖ νὰ ἀναγνώσῃ αὐτὸ ὀρθῶς καὶ νὰ ἀντλήσῃ ἐκεῖνα ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ τὴν βοηθήσουν. Εἰς στιγμὴν κρίσεως, ἐπομένως, ὠρισμένοι ἐκπρόσωποι τῆς ἐπίστευσαν ὅτι ἐπιλύουν τὰ προβλήματά της, ἐάν τὰ ἴδουν ὅπως παρουσιάζονται καὶ ἀδιαφορήσουν διὰ τὰ αἰτία των. Οὕτω ἐγοητεύθησαν ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν, παρεσύρθησαν ἀπὸ τὰς ψευδαισθήσεις ποῦ αὐτὴ παρέχει καὶ ἐνόμισαν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ θεμελιώσουν ἐπ' αὐτῆς ὁλόκληρον ἐπιστήμην.

Ἐὰν ἀναζητήσωμεν τὰς ἀπαρχὰς τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, μὲ γνώμονα ὅσα ἀνωτέρω διελάβομεν, ἀνευρίσκομεν αὐτὰς εἰς τοὺς κόλπους τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς. Κύρια γενεσιουργὰ αἰτία τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ὑπῆρξεν τὸ ἀδιέξοδον πρὸς τὸ ὅποιον ἐφέρετο ἡ δογματικὴ ἱατρικὴ καὶ ἡ μονομερὴς ἐρμηνεῖα διδαγμάτων παλαιότερων ἱατρῶν, ἰδίᾳ τοῦ Ἱπποκράτους, εἰς τὰ ὁποῖα τονίζεται ἡ συμβολὴ τῆς ἐμπειρίας εἰς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν νόσον καὶ τὴν υἰεῖαν. Οὕτω ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς, διαμορφοῦται ἡ ἄποψις ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ δημιουργία αὐτονόμου ἐπιστήμης, τὸ κύρος τῶν διδαγμάτων τῆς ὁποίας θὰ κατοχυροῦται χωρὶς τὴν προσφυγὴν εἰς πολυπλόκους διανοητικὰς διεργασίας, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς ἐμπειρίας. Εἶναι, ἐπομένως, ἡ ἰδρυσις τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ἀποτέλεσμα ὑποταγῆς εἰς προσκαίρους καταστάσεις, ὑπὸ τὴν παρόρμησιν τῶν ὁποίων αὕτη ἐζήτησε νὰ ἀνέυρῃ τὸ παρελθόν της, νὰ θεμελιώσῃ τὸ παρόν της καὶ νὰ διασφαλίσῃ τὸ μέλλον της. Ἡ ὅλη της πορεία σφραγίζεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν ὑπερβάσεως τῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας ἐμπεριέχει ἡ προβληματικὴ τοῦ γνωσιολογικοῦ θέματος. Ὁ τρόπος ὅμως, κατὰ τὸν ὅποιον ἐχώρησε πρὸς ἀντιμετώπισίν του, τὴν ὁδήγησεν εἰς ἀδυναμίαν ἀποπαγιδεύσεώς της ἀπὸ τὰς ἀρνητικὰς του ἐπιπτώσεις καὶ εἰς ἀποπροσανατολισμὸν ἀπὸ τὸν πραγματικόν της στόχον. Οὕτω ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ συνηντήθη μὲ τὴν σκεπτικὴν ἀγωγὴν, σημεῖον δὲ συναντήσεώς των ὑπῆρξεν ἡ πίστις ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰ αἰτία καί, ἐπομένως, εἶναι ἀνίκανος νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀπηκριβωμένην γνῶσιν.

Κατὰ ταῦτα, ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ ἰδρύεται ἀνεξαρτήτως τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς, οἱ μελετηταὶ συνεσχέτισαν, καὶ ὀρθῶς, ἀμφοτέρας, ὅχι οἱ πρῶτοι, τουλάχιστον, ἐκπρόσωποι των. Οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ δὲν ἀφωρμή-

θησαν από της σκεπτικής αγωγής, αλλά από τῶν ἀδυναμιῶν αὐτῆς ταύτης τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς καὶ από τῶν δυσχερειῶν, αἱ ὁποῖαι συμπαρομαρτοῦν σὲ κάθε προσπάθεια ἐρεύνης τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος ἐν γένει. Τοῦτο γίνεται φανερόν καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ὅτι δηλαδή, ὡς εὐθὺς κατωτέρω θὰ δείξωμεν, δὲν εἶναι δυνατόν, τουλάχιστον μὲ τὰς εἰς τὴν διάθεσίν μας πηγάς, νὰ εὕρεθῇ ἐκεῖνος ὁ ἱατρός ἢ ὁ φιλόσοφος — ἀδιάφορον — ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἐναποδείκτως ὁ συνδετικός ἄρμος μεταξύ τῶν δύο κατευθύνσεων.

IV. Ἡ σκεπτικὴ Σχολὴ ἀπὸ τοῦ Τίμωνος μέχρι τοῦ Αἰνησιδήμου.

Ὡς γνωστόν, ὁ Φιλῖνος δρᾷ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν περὶ τὸ 250 π.Χ., συνεπῶς οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς του συμπίπτουν πρὸς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου τοῦ Τίμωνος Φλιασίου (π. 320—230 π.Χ.), διαδόχου τοῦ Πύρρωνος (π. 365/360—275/270 π.Χ.) καὶ διδασκάλου τῆς σκεπτικῆς αγωγῆς εἰς τὰς Ἀθήνας. Εἶναι λοιπὸν ἀναντίρρητον ὅτι ἡ σκεπτικὴ αἵρεσις ὄχι μόνον εἶχε θεμελιωθῇ πρὸ τοῦ Φιλίνου, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους δράσεώς του ἀπετέλει ἀπηρτισμένην διδαχὴν. Θὰ ἦτο, ἐπομένως, εὐλογον νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι ὁ Φιλῖνος ἐγνώριζεν αὐτήν. Τοιαύτη τις ὑπόθεσις θὰ ἐνισχύετο καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Τίμων, ὅπως ἀναφέρει ὁ Διογένης Λαέρτιος, «ἐγνώσθη... καὶ Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ»⁴⁵, τὸν βασιλέα δηλαδή τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοῦ ἔτους 285 ἕως 247 π.Χ. Ἡ γνωριμία, ἄλλως τε, τοῦ Τίμωνος μὲ τὸν Πτολεμαῖον μόνον ὡς ἐπακόλουθον τῆς ἐξαπλώσεως τῆς φήμης του θὰ μπορούσε νὰ αἰτιολογηθῇ, πρᾶγμα ποῦ θὰ κατεδείκνυν ἐπὶ τῇ σκεπτικῇ αγωγῇ ἦτο γνωστὴ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐπομένως γνωστὴ καὶ εἰς τὸν Φιλῖνον. Οὕτω ὁ Φιλῖνος θὰ προέβαλλεν ὡς ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξύ Σκέψεως καὶ ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, ἡ ἐπίδρασις δὲ τῆς πρώτης ἐπὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς δευτέρας δὲν θὰ ἦτο εὐκολον νὰ ἀμφισβητηθῇ.

Τοιαύτη τις ὁμως ὑπόθεσις παραμένει ὑπόθεσις, εἰς τὴν καλυτέραν δὲ περίπτωσιν ὑπόθεσις ἀφετηρίας, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσλάβῃ τὴν ἰσχὺν θέσεως τοῦτο ἐμποδίζουν αἱ εἰς τὴν διάθεσίν μας πηγαί. Ὁ Διογένης Λαέρτιος οὐδὲν ἀναφέρει περὶ σχέσεων Τίμωνος καὶ Φιλίνου ἢ ἔστω ἄλλου ἱατροῦ, συντελέσαντος εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς οὐδεμίαν, προσέτι, πληροφορίαν παρέχει σχετικῶς πρὸς πιθανὴν ἐπίδρασιν τοῦ Τίμωνος ἢ τῆς Σκέψεως γενικώτερον ἐπὶ τῆς λῖαν ἀξιολόγου ὁμολογουμένως πνευματικῆς κινήσεως τῆς Ἀλεξανδρείας

45. Διογένης Λαερτίου, IX, 110.

κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πτολεμαίου. Ἄξιον προσοχῆς, ὡσαυτως, εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ τὴν γνωριμίαν τοῦ Τίμωνος μὲ τὸν Πτολεμαῖον συνάγει εἰκοτολογικῶς ἐκ τινος ἱάμβου τοῦ Τίμωνος, πρᾶγμα ποῦ φανερώνει ὅτι στερεῖται καὶ ὁ ἴδιος εἰδήσεων ποῦ νὰ τὴν βεβαιώνουν ἀναντίρρητα. Πρὸς τούτοις, ὅσα γράφει περὶ τῆς λειτουργίας τῆς σκεπτικῆς Σχολῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τίμωνος ἐλέγχονται, καὶ ἐν γνώσει του, ἐν πολλοῖς ἀντιφατικά. Μνημονεύει δηλαδὴ τὰς πληροφορίας τοῦ Μηνόδοτου ἀφ' ἐνὸς τῶν Ἱπποβότου καὶ Σωτίωνος ἀφ' ἑτέρου, οὗτοι ὅμως διαφόρως παρουσιάζουν τὴν ἱστορίαν τῆς Σχολῆς.

Συμφώνως πρὸς τὸν Μηνόδοτον, οὐδεὶς διεδέχθη τὸν Τίμωνα. «ἀλλὰ διέλιπεν ἡ ἀγωγή ἕως αὐτὴν Πτολεμαῖος ὁ Κυρηναῖος ἀνεκτήσατο»⁴⁶ τοῦτο πρέπει νὰ συνέβη περὶ τὸ 100 π.Χ. Συμφώνως πρὸς τοὺς Ἱπποβότον καὶ Σωτίωνα, ἀπὸ τοῦ Τίμωνος μέχρι τοῦ Πτολεμαίου παρεμβάλλεται ὀλόκληρος σειρὰ μαθητῶν-διαδόχων, ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν συνεχῆ λειτουργίαν τῆς Σχολῆς καὶ τὴν ἀδιάκοπον διάδοσιν τῶν διδαγμάτων της. Εὐλογον, ἐπομένως, εἶναι τὸ ἐρώτημα, ποῖος τῶν συγγραφέων ἀληθεύει. Τὴν δυσκολίαν ἀπαντήσεως πρέπει νὰ ἀντελήφθῃ ὁ Διογένης Λαέρτιος, διὰ τοῦτο παραθέτει τὰς πληροφορίας καὶ τῶν τριῶν συγγραφέων, χωρὶς νὰ ἀσκήσῃ κριτικὴν ἐπ' αὐτῶν. Ἀσφαλῶς, θὰ ἦτο δόκιμον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀποδίδουν τὴν πραγματικότητα ἐκεῖναι αἱ πληροφορίες, αἱ ὁποῖαι βεβαιώνουν τὴν συνεχῆ λειτουργίαν τῆς Σχολῆς, ἐπειδὴ παρέχονται ἀπὸ δύο συγγραφεῖς. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ὁ Μηνόδοτος ὑπῆρξε διακεκριμένος ἐκπρόσωπος τῆς σκεπτικῆς φιλοσοφίας, μᾶς ὑποχρεώνει νὰ λάβωμεν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὅσα περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Τίμωνος γράφει. Οὕτω δημιουργεῖται σύγχυσις τις περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τίμωνος μέχρι τοῦ Πτολεμαίου. Νομίζομεν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀρθῇ αὕτη, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Μηνόδοτος παραλείπει τοὺς ὑπὸ τῶν Σωτίωνος καὶ Ἱπποβότου ἀναφερομένους σκεπτικούς, ἐπειδὴ οὗτοι ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν παρακμῆς τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς. Γνωρίζομεν ὅτι ἡ σκεπτικὴ φιλοσοφία παρακμάζει μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τίμωνος, πολὺ δὲ βραδύτερον διὰ τοῦ Αἰνησιδήμου ἐπανακτᾷ κύρος καὶ ἐπιβολὴν⁴⁷. Ὅθεν ὁ Μηνόδοτος, θεωρῶν ὅτι τὸ διάστημα τὸ

46. *Αὐτόθι*, IX, 115-116.

47. Ἄξιοπρόσεκτα εἶναι ὅσα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τίμωνος μέχρι τοῦ Αἰνησιδήμου γράφει ὁ Εὐσέβιος: «Μηδενὸς δ' ἐπιστραφέντος αὐτῶν (Πύρρωνος καὶ Τίμωνος), ὡς εἰ μὴδὲ γένοντο τὰ παράπαν, ἐχθρὸς καὶ πρῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ κατ' Αἴγυπτον Αἰνησιδήμους τις ἀναλωπερεῖν ἤρξατο τὸν ὄθλον τοῦτον». Βλ. Εὐσεβίου, *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή*, XIV, 18, 29. Βλ. Ἐκδ. ΒΕΠΕΣ, τόμ. 21, Ἀθῆναι 1960, σ. 212.

όποιον μεσολαβεῖ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τίμωνος μέχρι τοῦ Πτολεμαίου οὐ εἶναι διὰ τὴν Σκέψιν νεκρὰ ἐποχὴ, παραλείπει νὰ μνημονεύσῃ ἐκείνους ποὺ τὴν ἐκπροσωποῦν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὴν ἐπιβάλλουν. "Ὅπως πάντως καὶ ἂν ἐρμηνευθῇ ἡ ἀσυμφωνία τῶν ἀνωτέρω συγγραφέων, βέβαιοι εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τίμωνος καὶ ἐπ' ἄρκετον χρονικὸν διάστημα, ἡ σκεπτικὴ ἀγωγή διέρχεται κρίσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας πολὺ βραδύτερον ἀναλαμβάνει. Ἡ ἐμπειρικὴ ὅμως ἱατρικὴ ἰδρύεται κατὰ τὴν ἐποχὴν κρίσεως, ἂν ὅχι καὶ πλήρους ἐκλείψεως τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς, διδασκαλία δὲ φθίνουσα, δὲν νομίζομεν ὅτι δύναται νὰ ἀσκήσῃ τοσαύτην διεπιστημονικὴν ἐπίδρασιν, ὥστε νὰ παράσχῃ εἰς ἐπιστημονικὸν κλάδον τὴν θεωρητικὴν του ὑποδομὴν.

Ἐπὶ τούτοις, ὁ Διογένης Λαέρτιος παραδίδει κατάλογον Σκεπτικῶν ἀπὸ τοῦ Εὐφράνορος μέχρι τοῦ Σατορνίνου Κυθηναῖ, μαθητοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Τὸ ἐρώτημα εἶναι, ποίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὴν ἱατρικὴν οἱ ἀναγραφόμενοι εἰς τὸν κατάλογον αὐτόν. Ὁ ἴδιος ὁ Διογένης παραθέτει εἰς ὠρισμένους ἐξ αὐτῶν τὴν προσωινίαν ἐμπειρικὸς ἢ ἱατρὸς ἐμπειρικός. Συγκεκριμένως, ἀναγράφει 14 σκεπτικούς, εἰς δύο δὲ παραθέτει τὴν προσωινίαν ἐμπειρικὸς καὶ εἰς ἓνα, ἱατρὸς, ἄρα διὰ τοὺς ὑπολοίπους γεννᾶται τὸ ἐρώτημα τῆς σχέσεώς των πρὸς τὴν ἱατρικὴν. Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ οὐδεμία ἀκριβὴς ἀπάντησις εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ, διότι ἐλλεῖπουν αἱ σχετικαὶ εἰδήσεις. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι καὶ ὁ Deichgräber, εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον του περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, οὐδεμίαν ἀπάντησιν δίδει εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Θέτει ἀπλῶς ὡς κεφαλίδα τῆς σελίδος, εἰς τὴν ὁποίαν καταγράφει τοὺς ὑπὸ τοῦ Διογένους μνημονευομένους σκεπτικούς, τὸν τίτλον «οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐμπειρικῆς καὶ τῆς σκεπτικῆς Σχολῆς», πρᾶγμα ποὺ φανερώνει ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ διακριβώσῃ ποῖοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἱατροὶ καὶ ποῖοι φιλόσοφοι σκεπτικοί⁴⁸.

Ἀσαφής, προσέτι, παραμένει ἡ σχέσις τοῦ ἰδίου τοῦ Τίμωνος πρὸς τὴν ἱατρικὴν. Ὁ Deichgräber, ἀφορμηθεὶς ἀπὸ τὴν πληροφορίαν τοῦ Διογένους Λαερτίου, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Τίμων «τὸν πρεσβύτερον υἱόν του... Ξάνθον... ἱατρικὴν ἐδίδαξε»⁴⁹, διετύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Τίμων συνεσχέτιζε τὴν ἱατρικὴν πρὸς τὴν Σκέψιν καὶ μάλιστα τοσοῦτον, ὥστε νὰ θεωρῇ ὅτι ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν πρώτην διασφαλίζει τὴν ἐμμονὴν εἰς τὰ διδάγματα τῆς δευτέρας. Ὁ Τίμων, φρονεῖ ὁ Deich-

48. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, σ. 41. Ὡς ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ πρέπει πάντως νὰ θεωρηθοῦν, ἐκτός, βεβαίως, τῶν ὡς τοιούτων ὑπὸ τοῦ Διογένους χαρακτηριζομένων, καὶ οἱ Ἡρακλείδης καὶ Θειωδᾶς (ἢ Θεοδᾶς).

49. Διογέν. Λαερτ., IX, 110.

gräber, ἐδίδαξε, ἤτοι κατηύθυνε τὸν υἱὸν του εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἱατρικῆς, ἐπειδὴ ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἄσκησις τῆς θὰ τὸν ἐμπόδιζε ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν σκεπτικὴν διδασκαλίαν⁵⁰.

Βεβαίως, ὁ Διογένης Λαέρτιος δὲν διευκρινεῖ, ἂν ὁ Ξάνθος ἐξέμαθ' τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν τῆς ἱατρικῆς. Παραταῦτα, ἂν ἡ ἄποψις τοῦ Deichgräber ἀληθεύῃ, ἡ προσέγγισις σκεπτικῆς ἀγωγῆς καὶ ἱατρικῆς, ἔστω καὶ ἂν ἡ τελευταία δὲν ἔχη ἀκόμῃ πλήρως διασχισθῇ εἰς δογματικὴν καὶ ἐμπειρικὴν, θὰ εἶναι δυνατόν ν' ἀποδοθῇ ἀβιάστως εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν διάδοχον τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς Σκέψεως· εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ κατεδεικνύετο ὅτι οἱ δεσμοὶ μεταξὺ σκεπτικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ἐσφυρηλατήθησαν λίαν ἐνωρὶς καὶ μάλιστα διὰ λόγους ἀμύνης τῆς πρώτης.

Ἡ ἄποψις τοῦ Deichgräber δὲν δύναται νὰ τεκμηριωθῇ. Ἀσφαλῶς τὸ «ἐδίδαξε» δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ γράμμα, καὶ τοῦτο, ὅχι διότι, ὡς νομίζει ὁ Brochard, ἦτο ἀδύνατον ὁ Τίμων νὰ διέθετε χρόνον πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἱατρικῆς⁵¹, ἀλλὰ διότι οὐδεμίαν πληροφορίαν ἔχομεν ὅτι ὑπῆρξε ἱατρός. Τὸ αἷτιον διὰ τὸ ὅποιον παρώθησε τὸν υἱὸν του εἰς τὴν ἱατρικὴν εἶναι δοκιμώτερον, νομίζομεν, νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν πενίαν ἢ ὅποια τὸν κατέτρυχε καὶ ἔνεκα τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη νὰ ἐκπατρισθῇ ἐπὶ μακρόν. Προσέτι, οὐδεμίαν εἰδήσιν ἔχομεν περὶ τῆς δράσεως τοῦ υἱοῦ του. Τὰ ἔχνη τοῦ Ξάνθου χάνονται· ἴσως ὑπῆρξε καλὸς ἱατρός καὶ πεπαιδευμένος ἀνὴρ — ἐλλόγιμον τὸν χαρακτηρίζει ὁ Διογένης — ἄγνωστον ὅμως εἶναι, ἂν προσέφερε κάτι τὸ σημαντικὸν εἰς τὴν Σκέψιν ἢ εἰς τὴν ἱατρικὴν. Ἡ σιωπὴ πάντως ποὺ καλύπτει τὰ τοῦ βίου του ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι οὐδὲν τὸ σημαντικὸν ἐπετέλεσε.

Καθίσταται, ἐπομένως, φανερόν ὅτι εἶναι ἄκρως δυσχερές, ἂν ὅχι ἐξ ὀλοκλήρου ἀδύνατον, νὰ εὑρεθῇ ἐκεῖνος ὁ ἱατρός ἢ ἐκεῖνος ὁ φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἐνωφθάλμισε τὴν ἱατρικὴν μὲ τὴν Σκέψιν· κατὰ συνέπειαν, ἀποδυναμοῦται ἔτι περισσότερον ἡ ἐπιχειρηματολογία ἐκείνων τῶν μελετητῶν, οἱ ὅποιοι ἀποδίδουν τὴν ἴδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς. Βεβαίως, ἀμφότεραι συνητηθήσαν, πρᾶγμα ὅχι περιέργον, ἀφοῦ καὶ αἱ δύο ἀποδέχονται ὅτι ἡ διακρίβωσις τῶν αἰτίων εἶναι ἀδύνατος καὶ ἡ γνῶσις τῶν ἀδήλων ἀνέφικτος. Ἡ συνάντησις τῶν ὁμῶς δὲν ὑπῆρξεν σκόπιμος, ἀλλὰ ἐπακόλουθον τῆς ὁμοφωνίας τῶν ἐπὶ τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος, εἶναι δὲ ὀρθότερον νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα, ὅτε δρῶν οἱ

50. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, σ. 281.

51. V. Brochard, *Les sceptiques grecs*. Paris 1969² (α' ἔκδοσις, 1887), σ. 80, σημ. 1.

ὁμολογουμένως σκεπτικῆς ἀποκλίσεως ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ Μηνόδοτος ὁ Νικομήδεύς καὶ Θειωδᾶς (Θεοδᾶς) ὁ Λαοδικεύς, ὁ Αἰνησιδήμος δὲ ἔχει συντελέσει εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Σκέψεως⁵². Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἡ ἐπίδρασις τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς ἐπὶ τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς προβάλλει ἔντονος, συνεπιφέρει δὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐπακόλουθα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἔμμονὴν εἰς μόνην τὴν ἐμπειρίαν. Ἡ σαφῶς σκεπτικὴ κατεύθυνσις — ἴσως μάλιστα σκεπτικωτέρα τῆς τῶν Σκεπτικῶν — τὴν ὁποῖαν θὰ ἀκολουθήσῃ ἔκτοτε ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ, θὰ σφραγίσῃ τόσον τὴν θεωρητικὴν ὅσον καὶ τὴν πρακτικὴν τῆς διάστασιν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὴν ἀποπροσανατολίσῃ ἀπὸ τὸν ὀρθὸν τρόπον ζητήσεως, πρᾶγμα ποῦ βεβαιώνεται καὶ μόνον ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἀνατομίας⁵³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΣΚΕΨΙΣ

I. Ἐμπειρικὸς δογματισμὸς καὶ σκεπτικὴ ζήτησις.

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς δὲν εἶναι ἡ θεώρησις τῆς ἐμπειρίας ὡς ἀποκλειστικῆς πηγῆς τῆς γνώσεως, ἀλλὰ ἡ δογματικὰ ὑποστηριζομένη ἄποψις ὅτι οὐδεμία ἔρευνα πρέπει νὰ διεξάγεται πρὸς διακρίβωσιν τῶν ἀδήλων εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἐπειδὴ ἡ γνώσις τῶν εἶναι ἀνέφικτος. Ἡ ἄποψις αὕτη διαχωρίζει τὴν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν — καθ' ὅσον βεβαίως ἀφορᾷ εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐπὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος — τόσον ἀπὸ τὴν δογματικὴν ἱατρικὴν ὅσον καὶ ἀπὸ πολλὰς φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις παλαιότερας καὶ συγχρόνου της, καὶ ὅχι ἡ περὶ ἐμπειρίας διδασκαλία της. Προσέτι, ἀποτελεῖ, ὡς εὐθὺς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τὸ κύριον αἷτιον, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Σέξτος — σκεπτικὸς, ὡς γνωστόν, φιλόσοφος καὶ ἐμπειρικὸς ἱατρός — ἀρνεῖται τὴν ὑπὸ πολλῶν ὑποστηριζομένην συσχέτισιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς πρὸς τὴν σκεπτικὴν αἵρεσιν.

Συμφώνως πρὸς τὸν Σέξτον⁵⁴, οἱ Σκεπτικοὶ ἀπετέλουν ἐκείνην τὴν φιλοσοφικὴν κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλας φιλοσοφι-

52. Περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Αἰνησιδήμου, βλ. Α. Giannarás, *Der Perspektivismus der griechischen Skepsis*, ἐν *Philosophische Perspektiven*, I (1969), σσ. 220 κ.ἑξ.

53. Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις*, cap. V, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 10, 20 κ.ἑξ. «Τῶν δ' ἐμπειρικῶν μὴθ' εὐρίσκειν τι τὴν ἀνατομὴν συγχωροῦντων μὴτ', εἰ καὶ εὐρίσκειν, ἀναγκαῖον εἰς τὴν τέχνην εἶναι τοῦτο». Πβ. καὶ F. Kudlien, *μνημ. ἔργ.*, σ. 292.

54. *Πυρρών. ὑπομνημ.* A. 236-241.

κὰς κατευθύνσεις, αἱ ὁποῖαι εἴτε ὑπεστήριζον ὅτι ἔχουν εὖρει τὸ ἀληθές εἴτε ἐβεβαίωνον ὅτι ἡ εὐρεσίς του εἶναι ἀδύνατος, ἐπεδίδοντο εἰς τὴν συνεχή ζήτησίν του. Οὕτω ἡ σκεπτική φιλοσοφία παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Σέξτου ὡς διαρκῆς ζήτησις, ἡ ὁποία, ἐὰν μὲν κριθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων της, εἶναι πιθανὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀγνωσίαν, ἐὰν ὅμως κριθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στόχων ποὺ ἐπιδιώκει, εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ πείσῃ τουλάχιστον διὰ τὴν χρησιμότητά της. Παρίστανται ἐπομένως οἱ Σκεπτικοὶ ὡς διαρκῶς προβληματιζόμενοι καὶ ἀποροῦντες ὡς συνεχῶς χωροῦντες πρὸς ἔρευναν καὶ ἐξέτασιν τοῦ ἀντικειμένου τοῦ προβληματισμοῦ των. Ἡ συνεχὴς ζήτησις, φρονεῖ ὁ Σέξτος, διαχωρίζει τὴν Σκέψιν ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν, ἡ ὁποία, μὲ τὸ νὰ ἀποφάσκη κάθε προσπάθεια καταλήψεως τῶν ἀδήλων, περιπίπτει εἰς δογματισμόν. Ὁ σκεπτικός, ἐπάγεται ὁ Σέξτος, ὁμοιάζει πρὸς τὸν μεθοδικὸν ἱατρόν, οὐδεμίαν δὲ σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν ἐμπειρικὸν ἱατρόν.

Ἡ ἀνωτέρω ἄποψις τοῦ Σέξτου εὐρίσκεται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀπόψεις ἀρκετῶν ἀρχαίων μελετητῶν, οἱ ὁποῖοι, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ ἴδιος, ὑπεστήριζον «τῇ ἐμπειρίᾳ τῇ κατὰ τὴν ἱατρικὴν αἰρέσει τὴν αὐτὴν εἶναι τὴν σκεπτικὴν φιλοσοφίαν»⁵⁵ προσέτι, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἀναμφιβόλως διαπιστουμένην ταυτότητα ἀντιλήψεων μεταξὺ ἐμπειρικῶν καὶ σκεπτικῶν ἐπὶ ὠρισμένων θεμελιωδῶν διδαγμάτων, κυριώτατα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀποδοχὴ τοῦ φαινομένου, ὡς τοῦ μόνου τὸ ὅποιον δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσῃ, καὶ ἡ καθ' ὑπερβολὴν ἐμμονὴ εἰς τὴν πρᾶξιν.

Βεβαίως ὁ Σέξτος δὲν προβάλλει ἀναιτιολογήτως τὴν ἄποψίν του, τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως τὰ ὁποῖα προσάγει, δὲν κρίνονται ἱκανοποιητικά. Τοῦτο ὀφείλεται ὄχι μόνον εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον εἶναι διατυπωμένα. Ἡ διατύπωσις των δηλαδὴ παρέχει ἀφορμὴν διὰ ποικίλας ἐρμηνείας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀμφισβητῆται ὄχι μόνον ἡ ὀρθότης τῆς ἀπόψεώς του, ἀλλὰ καὶ ἡ πραγματικὴ της σημασία. Εἶναι, συνεπῶς, εὐλογον ὅτι ἀρκετοὶ μελετηταὶ ἀνεζήτησαν τὰ ἀληθινὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα ὡδήγησαν τὸν Σέξτον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς τοιαύτης γνώμης. Χαρακτηριστικόν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἶναι ὅτι οἱ μελετηταὶ ἐστηρίχθησαν εἴτε ἐπὶ φιλολογικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τοῦ σχετικοῦ κειμένου τοῦ Σέξτου⁵⁶ εἴτε ἐπὶ τῆς ἐν γένει θέσεώς των ἐπὶ τοῦ προ-

55. *Αὐτόθι*, 236.

56. Τὰς κυριώτερας ἐρμηνευτικὰς δυσχερείας παρουσιάζει ἡ ἀκόλουθος πρότασις: «εἴπερ ἡ ἐμπειρία ἐκείνη περὶ τῆς ἀκαταληψίας τῶν ἀδήλων διαβεβαίουται». Ὁ Zeller (*Die Philosophie der Griechen*, III, 2, Leipzig 1923, Hildesheim 1963, σ. 49, σημ. 1), ἀφορμώμενος ἀπὸ τοῦ εἴπερ, ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ ἐμπειρικοὶ δὲν ἀπεδέχοντο πρᾶγματι τὴν ἀδυναμίαν γνώσεως τῶν μὴ φαινομένων. Ὅτι ὅμως οὗτοι ἐπρέσβευον τοιαύτην διδασκαλίαν, μαρτυρεῖ ὁ Κέλσος. Βλ.

βλήματος τῆς σχέσεως τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς σκεπτικῆς φιλοσοφίας⁵⁷. Ἡ τοιαύτη προσπέλασις δὲν ἱκανοποιεῖ. Διότι, εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀποψις τοῦ Σέξτου ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν ἐν γένει κριτικὴν τὴν ὁποίαν οὗτος ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν, κρίνεται μὲ ξένας πρὸς τὸν ἴδιον προδιαγραφάς.

Ἐξετάζοντες τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Σέξτου, βλέπομεν ὅτι αὕτη ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν σιάνισιν κατ' αὐτὸν ἐτήρουν οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ ἔναντι τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος. Νομίζομεν, λοιπόν, ὅτι ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ὑπὸ συζητήσιν θέμα εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ μόνον ἀπὸ τὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ὁ Σέξτος ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς γνωσιολογίας τῶν ἐμπειρικῶν. Ἀνασκοποῦντες αὐτήν, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ ὑπεστήριζον τὰς ἐπὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος θέσεις τῶν ἀναγκάζει τὸν Σέξτον νὰ τοὺς διακρίνῃ ἀπὸ τοὺς Σκεπτικούς. Ὁ Σέξτος διαβλέπει ὅτι οἱ ἐμπειρικοὶ, ἐπιπολαίως σκεπτόμενοι, ἐνόμισαν ὅτι ὁ πλεόν ἐνδεδειγμένος τρόπος ἀντιμετωπίσεως τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος εἶναι ἡ ὁμολογία τῆς ἀδυναμίας ἐπιλύσεως του καὶ ἡ ἀνακοπὴ κάθε ἐνασχολήσεως περὶ αὐτό. Τὸ πρόβλημα ὅμως τοῦτο εἶχε διὰ τὴν ἱατρικὴν ὄχι μόνον θεωρητικὴν ἀλλὰ καὶ πρακτικὴν σημασίαν, διότι ἡ ἱατρικὴ σκοπεῖ τόσον εἰς τὴν θεωρίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν πράξιν. Ἡ στάσις τῶν ἐμπειρικῶν ἔναντι τῆς προβληματικῆς τῆς γνώσεως ἀναγκάζει τὸν Σέξτον νὰ διαχωρίσῃ τὴν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν ἀπὸ τὴν σκεπτικὴν φιλοσοφίαν, ὄχι, βεβαίως, ἐπειδὴ ἐμπειρικοὶ καὶ σκεπτικοὶ διεφώνουν ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει ἀξίαν τῆς αἰσθήσεως διὰ τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι, συμφώνως πρὸς τὸν Σέξτον, ἡρνοῦντο κάθε προσπάθεια ἐρεῦνης τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος, ἐνῶ οἱ δεύτεροι, ἐπίσης συμφώνως πρὸς τὸν Σέξτον, ἐχώρουν συνεχῶς εἰς τὴν ζήτησίν του ἢ τουλάχιστον ὑπεστήριζον ὅτι οὕτω ἔπραττον. Ὅθεν ὁ Σέξτος γνωρίζει τὰ κοινὰ σημεῖα μεταξὺ ἐμπειρικῶν καὶ σκεπτικῶν, θεωρεῖ ὅμως ὅτι αἱ προδιαγραφαί, μὲ τὰς ὁποίας ἑκάτεροι ἐπιχειροῦν νὰ προσπελάσουν τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα, εἶναι τόσον διάφοροι, ὥστε νὰ ἐπιφέρουν τὴν διάκρισιν τῶν μὲν ἀπὸ τῶν δέ. Οἱ σκεπτικοί, φρονεῖ ὁ Σέξτος, ζητοῦν, οἱ ἐμπειρικοὶ ἀποφάσκουν πᾶσαν ζήτησιν, ὄντες πεπεισμένοι διὰ τὸ μάταιον τοῦ ἀποτελέσματός της.

Ἐπὶ τούτοις, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σέξτος γράφει, βλέπομεν ὅτι ἔχει πλήρη γνῶσιν τοῦ ἀδιεξόδου πρὸς τὸ ὁποῖον ὠδήγει ἡ τοιαύτη διδασκαλία τόσον τὴν θεωρίαν ὥσον καὶ τὴν πράξιν. Ὁ Σέξτος ἔχει τὴν δυνατότητα σφαιρικῆς θεωρήσεως τῶν

Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, Fr. 14, σ. 92, 20 κ.ἑξ.

57. Οὕτω ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα καὶ ὁ L. Edelstein, *μνημ. ἔργ.*, σσ. 298 κ.ἑξ.

ἀρνητικῶν ἀποτελεσμάτων ποὺ ἐπιφέρουν αἱ ἀκραΐαι θέσεις τῶν ἐμπειρικῶν. Ὡς γνωστόν, οὗτος ἀκμάζει περὶ τὸ 200 μ.Χ., ἐπομένως τὸ διάστημα ποὺ ἐμεσολάβησεν ἀπὸ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀρκοῦσε διὰ νὰ καταδείξῃ τὰς ἀδυναμίας τῆς. Κατ' ἀκολουθίαν, ὁ Σέξτος δὲν ἱστορεῖ μόνον, ἀλλὰ χωρεῖ καὶ εἰς κριτικὴν ἐκείνων τὰ ὅποια ἱστορεῖ, προσπαθεῖ, κατὰ συνέπειαν, νὰ τοποθετήσῃ τὴν ἐμπειρικὴν διδασκαλίαν εἰς τὴν μεταϊστορικὴν τῆς περιοχὴν. Πιθανὸν εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ νὰ ἐμφιλοχωροῦν καὶ αὐστηρῶς προσωπικαὶ τοῦ ἀντιλήψεις, μὲ ἀποτέλεσμα μερικαὶ ἀπὸ τὰς κρίσεις ποὺ διατυπώνει — παράδειγμα ἐκείνη ποὺ μᾶς ἀπασχόλησε — νὰ ἔρχωνται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς κρατούσας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀπόψεις⁵⁸. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ δηλώσις τοῦ: «περὶ οὐδενὸς τῶν λεχθησομένων διαβεβαιούμεθα ὡς οὕτω ἔχοντος πάντως καθάπερ λέγομεν, ἀλλὰ κατὰ τὸ νῦν φαινόμενον ἡμῖν ἱστορικῶς ἀπαγγέλλομεν περὶ ἐκάστου»⁵⁹.

II. Φαινόμενα καὶ ἄδηλα — Ἀναλογισμὸς καὶ ἐπιλογισμὸς.

Ὡς εἵπομεν⁶⁰, τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς θεωρητικῆς ὑποδομῆς τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς ἀποτελεῖ ἡ δογματικὰ ὑποστηριζομένη ἁποψὶς ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ διακρίβωσις τῶν αἰτίων ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ παθημάτων, τὰ ὅποια ἐπισυμβαίνουν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Βεβαίως, διὰ τούτου οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ καθίστων φανεράν τὴν ἀγνοίαν των, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, εἴτε αὐτὸς θεωρηθῇ ὡς ἐνικὸν ὅλον εἴτε ὡς σύνολον ἐπὶ μέρους μορίων, κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ὅποια λειτουργεῖ κατὰ διατεταγμένον τρόπον. Ἀσφαλῶς, τοιαύτη ἀγνοία κρίνεται συγγνωστὴ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἡ λεπτομερειακὴ τῆς δὲ ἔρευνα ἀποτελεῖ θέμα τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς. Ἡ διδασκαλία ὅμως τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν περὶ τῆς ἀγνωσίας τῶν αἰτίων ἐνδιαφέρει ἱστορικοφιλοσοφικῶς διότι δεικνύει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐμπειρίας θεώρησιν τοῦ φαινομένου ὡς τοῦ μόνου ποὺ δύναται νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος.

Ὁ Γαληνός, παρὰ τὸ πρᾶγμα ὅτι συσχετίζει τὸν ἐμπειρικὸν ἱατρὸν πρὸς τὸν σκεπτικὸν φιλόσοφον, μόνον ὅμως ὡς πρὸς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν στάσιν ποὺ καὶ οἱ δύο ἐτήρουν ἑναντι τῆς πράξεως καὶ ὄχι ὡς πρὸς τὰς

58. Περὶ τῆς μεθόδου τοῦ Σέξτου καὶ κυρίως τοῦ ἀνασκευαστικοῦ τῆς χαρακτῆρος, βλ. Ε. Μουτσοπούλου, Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἱστορικὴ καὶ μεταϊστορικὴ ἐπιστήμη, ἐν Ε. Μουτσοπούλου, *Φιλοσοφικοὶ προβληματισμοί*, Τόμ. Β', Ἀθῆναι 1978, σ. 22, σημ. 5.

59. Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, *Πυρρών. ὑποτυπ.*, Α, 4.

60. Βλ. ἀνωτ., σ. 427.

γενικωτέρας θεωρητικής των αντιλήψεων⁶¹, παρατηρεί ὁρθῶς ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν αἰτίων θέσις τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας τῶν διὰ τὰ ἄδηλα. Ἐξ ὧσων ὁ Γαληνὸς ἀναφέρει, καταφαίνεται ὅτι οἱ ἐμπειρικοὶ ὄχι μόνον ἀπεδέχοντο ὅτι τὸ φαινόμενον, ὡς καθιστάμενον ἀντιληπτὸν διὰ τῶν αἰσθήσεων, μαρτυρεῖ αὐτὸ τοῦτο τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ προσέτι ἐπρέσβευον ὅτι ἡ διακρίβωσις τῶν αἰτίων τοῦ εἶναι ἀδύνατος⁶². Ἐπαγιδεύθησαν, κατὰ συνέπειαν, ἀπὸ τὴν ὑπερτίμησιν τῶν κατ' αἴσθησιν δεδομένων καὶ ἐθεώρησαν αὐτὰ ὡς δηλωτικὰ τοῦ πράγματος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ χωροῦν πέρα τοῦ φαινομένου, διὰ νὰ ἀναζητήσουν «τὸ διὰ τί καὶ τὰς αἰτίας»⁶³ πρεσβεύοντες, ὡσαύτως, ὅτι τὸ αἴτιον δὲν ὑπάρχει κατ' ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἐπινόησιν, ἐχώρουν πρὸς ἀναίρεσίν του. Πρὸς τοῦτοις, περιώρισαν τὸ φαινόμενον εἰς μόνην τὴν αἴσθησιν καὶ ἡρνήθησαν ἐκείνην τὴν διάστασίν του, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον προτάσεις, οὔσαι ἀφ' ἐαυτῶν φανεραὶ, καθίστανται ἀντιληπτὰ καὶ ἐπομένως ἀποδεκταί. Οὕτω δὲν ἀντελήφθησαν τὴν διάσχισιν τοῦ φαινομένου εἰς αἰσθήσει ἀντιληπτὸν καὶ εἰς λόγῳ κατανοητόν. Ἐνέμειναν εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ ἀπέρριψαν τὸ ὑποπίπτον «νοήσει κατὰ πρώτην ἐπιβολὴν ἀναπόδεικτον»⁶⁴.

Ἀλλὰ καὶ τὸ αἰσθήσει ἀντιληπτὸν φαινόμενον προσδιώρισαν κατὰ τρόπον ἰδιόμορφον. Ἐνῷ δηλαδὴ τὸ φαινόμενον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν⁶⁵ ἄλλοτε μὲν δηλοῖ τὸ φανερόν εἰς τὰς αἰσθήσεις, τὸ ἐμφανές, τὸ κατὰδηλον, ἄλλοτε δέ, τὸ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πρᾶγματι

61. Γαληνοῦ, *Subfiguratio empirica*, ἐν Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, σ. 82, 20 κ.ἑξ.

62. Γαληνοῦ, *Περὶ αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένους*, cap. IV, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 7 κ.ἑξ.

63. Ἀριστοτ., *Περὶ ζῶων μορίων*, A1, 639b 10.

64. K. Deichgräber, *μνημ. ἔργ.*, Fr. 46, σ. 124, 11–12. Τοιαῦτα φαινόμενα θεωρεῖ ὁ Γαληνὸς τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τοῦ παραδείγματος τὸ ὁποῖον προσάγει: «τὰ τῷ αὐτῷ ἴσα καὶ ἀλλήλοις ὑπάρχειν ἴσα».

65. Τὸ φαινόμενον δὲν ἀνήκει εἰς τὰ λεγόμενα μοναχῶς, διὸ καὶ ἡ ἄποψις τοῦ Heidegger (*Vier Seminare, Le Thor 1966, 1968, 1969, Zähringen 1973, Frankfurt a.M. 1977*, σσ. 66 κ.ἑξ.), συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν διὰ τοὺς Ἑλλήνας φαινόμενα καὶ ὄντα εἶναι συνώνυμα καθολικεῖται τὰς ἐπὶ τοῦ φαινομένου ἀντιλήψεις ἐνίων ἀρχαίων φιλοσόφων. Βεβαίως, ὁ ὀξύς διαχωρισμὸς φαινομένων καὶ νοουμένων θεμελιόυται ὑπὸ τοῦ Kant, παρὰ τῷ ὁποίῳ τὸ φαινόμενον προσλαμβάνει ὅλως ἰδιότυπον σημασίαν· δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ παραθεωρήται τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ὁ Kant παρέλαβε ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὄχι μόνον τοὺς ὄρους φαινόμενα, νοούμενα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντιθετικὸν τῶν σχήμα. Ἡ θέσις τοῦ Heidegger: «Für die Griechen erscheinen die Dinge – für Kant erscheinen die Dinge mir», δὲν τεκμηριόυται ἀπολύτως. Ἡ ὑπὸ τοῦ Heidegger ἀπόδοσις εἰς τὸν Kant τῆς συσχετισεως φαινομένου καὶ ὑποκειμενικοῦ κρίνεται ἀνακριβὴς ἐξ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ὅτι δηλαδὴ ὁ συσχετισμὸς οὗτος ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τοὺς ἀρχαίους σκεπτικούς. Τοῦτο βεβαίουν ρήσεις, οἵαι: τοιαῦτα

ὑπάρχον, πρὸς τὸ ἀληθὲς δηλονότι, εἰς τοὺς ἐμπειρικοὺς τὸ φαινόμενον δηλοῖ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μόνον δύναται νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος, ὅχι ὅμως ὁ καθόλου ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ καθ' ἑκαστον ἄνθρωπος. Οὕτω, χωρὶς ἴσως νὰ τὸ ὁμολογοῦν, προσεγγίζουν τὴν ὑποκειμενοκρατίαν τῶν Σοφιστῶν, διαφέρουν ὅμως ἀπὸ αὐτοὺς κατὰ τοῦτο. Ἐνῶ δηλαδὴ οἱ Σοφισταί, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ Ἀτομικοί, ἐκάλουν, συμφώνως πρὸς μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους⁶⁶, ἀδιακρίτως τὰ ὄντα φαινόμενα καὶ τὰ φαινόμενα ὄντα, οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ δὲν ἐπιδίδονται εἰς ὄντολογικὰς ζητήσεις ἀποδέχονται τὴν ἄποψιν ἐκείνων ὅτι ἀληθὲς εἶναι τὸ φαινόμενον, ὅχι ἐπειδὴ ἡρνοῦντο διαρρήδην τὴν ὑπαρξιν τοῦ μὴ φαινομένου, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐφρόνουν ὅτι καθετὶ περὶ δὲν γίνεται ἀντιληπτὸν μέσῳ τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἀδύνατον νὰ προσπελαθῇ. Ὁμολογοῦν, ἐπομένως, ὅτι τὸ φαινόμενον εἶναι τὸ ἀληθές, ὅχι ἐπειδὴ ἀποφάσκουν ἐναποδείκτως τὴν δυνατότητα ὑπάρξεως τοῦ μὴ γινομένου καταληπτοῦ μέσῳ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ ἐπειδὴ πρεσβεύουν τὴν ἀδυναμίαν γνώσεως τοῦ μὴ εἰς τὰς αἰσθήσεις ἀντιληπτοῦ. Ἐνεκα τούτου, δὲν χωροῦν εἰς ἔρευναν, σκοποῦσαν εἴτε εἰς τὸ νὰ διακριβωθῇ ἂν πράγματι εἶναι τι οἷον φαίνεται ὅτι εἶναι εἴτε εἰς τὸ νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ αἷτια, τὰ ὅποια συνήργησαν ὥστε τι νὰ εἶναι οἷον εἶναι. Διατελοῦν πεπεισμένοι ὅτι εἶναι τι οἷον φαίνεται ὅτι εἶναι.

Αἱ τοιαῦται ἀπόψεις φανερώουν τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, ἀποτελοῦν δὲ κανονιστικὰς ἀρχὰς διὰ τὴν ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἄσκησιν τῆς ἱατρικῆς τέχνης προσέτι βεβαιοῦν τὴν σχέσιν τῆς πρὸς τὴν Σκέψιν, συγχρόνως ὅμως ἀποτελοῦν καὶ τὸ σημεῖον ἀποκλίσεώς τῆς ἀπὸ αὐτῆν. Οἱ Σκεπτικοὶ κατένευον τὸ φαινόμενον, δὲν ἐλάμβανον ὅμως θέσιν ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἀληθῆ του φύσιν. Ἐπραττον οὕτω ἐπειδὴ ἐθεώρουν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωσθῇ «ὅποια πέφυκε τὰ πράγματα», ὑπολαμβάνοντες αὐτὰ «ἐπ' ἴσης ἀδιάφορα καὶ ἀστάθμητα καὶ ἀνεπικρίτα»⁶⁷. Ἐπομένως, κατένευον τὸ φαινόμενον ὅχι ἔνεκα γνωστικῶν λόγων, ἀλλὰ ἔνεκα πρακτικῶν λόγων ἑρειδόμενοι δηλαδὴ ἐπὶ

μοὶ φαίνεται, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, ὡς πρὸς ἐμὲ (Σέξτου, Πυρρών. ὑποτ., Α, 199). Ὁρθῶς ἔχει παρατηρήσει ὁ R. Richter (μνημ. ἔργ., σ. 336, σημ. 3) ὅτι εἰς τὰς τοιαύτας τῶν σκεπτικῶν ρήσεις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀντικαθίσταται τὸ ἐμοὶ διὰ τοῦ τινι. Διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καντ περὶ φαινομένου καὶ πράγματος καθ' αὐτὸ πβ. Θ. Α. Βέικου, Φαινόμενο καὶ πραγματικότητα, Δωδώνη. Ἐπιστημ. Ἐπετ. Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 1974, σ. 42.

66. Μ.τ.φ., 1010b 1' Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, 315b 10.

67. Τὴν μαρτυρίαν αὐτὴν τοῦ Ἀριστοκλέους διασφάζει ὁ Εὐσέβιος, Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή, XIV, 18, 2-3. Βλ. ἐκδ. ΒΕΠΕΣ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 207, 38 κ.ἐξ. Πβ. καὶ J-P. Dumont, Le scepticisme et le phénomène, Paris 1972, σσ. 135 κ.ἐξ.

τοῦ φαινομένου ἐμόρφωναν κανόνες βίου, ἐπειδὴ ἐφρόνουν ὅτι οὗτοι τυγχάνουν ἀπαραίτητοι διὰ τὴν βιοτικὴν τήρησιν. Εἶχον, ἄλλως τε, παρατηρήσει, ὅπως γράφει ὁ Σέξτος, ὅτι «περὶ τοῦ φαίνεσθαι τοῖον ἢ τοῖον τὸ ὑποκείμενον οὐδεὶς ἴσως ἀμφισβητεῖ»⁶⁸. Ἐπεῖχον λοιπὸν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ φαινόμενον καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ νοούμενον, ἐπειδὴ οὕτω ἐπετύγχανον τὴν ἀσκλησίαν καὶ τὴν γαληνότητα τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἐμπειρικοὶ ἰατροί, ἐρειδόμενοι ἐπὶ τοῦ φαινομένου, ἐμόρφωνον κανόνες θεραπείας τῆς νόσου, ἐπομένως δὲν παρέμεναν ἀνενέργητοι, γεγονὸς πού τοὺς παρομοιάζει πρὸς τοὺς Σκεπτικούς. Τόσον, λοιπόν, οἱ ἐμπειρικοὶ ὅσον καὶ οἱ σκεπτικοὶ ἀποσκοποῦν εἰς τὴν πρᾶξιν, οἱ πρῶτοι ὁμως ἐπιμόνως προσπαθοῦν νὰ πείσουν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἀπόψεων, διὰ τῶν ὁποίων διαμορφώνουν τὸν τρόπον ἀσκήσεώς της. Ἡ πρᾶξις διὰ τοὺς ἐμπειρικοὺς εἶναι ὑλοποίησις τῆς θεωρίας καὶ ὄχι ὑποκατάστατόν της ἢ διέξοδος εἰς τὰ προβλήματα πού δημιουργεῖ ἡ ὑποταγὴ εἰς τὰ αἰτήματα τῆς βιοτικῆς μερίμνης. Οἱ ἐμπειρικοὶ συνάπτουν τὸν τρόπον ἀσκήσεως τῆς πράξεως πρὸς τὰς θεωρητικὰς συνιστώσας τῆς διδασκαλίας των, ἰδιαιτέραν δὲ καταβάλλουν φροντίδα ὅπως καταδείξουν τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κύρος τους. Οὕτω μεταξὺ ἐμπειρικῶν καὶ σκεπτικῶν παρατηρεῖται ἡ ἐξῆς θεμελιώδης διαφορὰ: οἱ ἐμπειρικοὶ ἐνέμενον εἰς τὸ αἰσθῆσαι ἀντιληπτὸν φαίνόμενον, ἐπειδὴ ἀπέρριπτον τὸ νοούμενον· κατέφασκον τὴν πείραν, ἐπειδὴ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν αἴσθησιν· ἀπέφασκον τὸν λόγον, ἐπειδὴ ὀρμάται ἐκ τῆς διανοίας. Προέβαλλον, δηλαδή, ἐπιχειρηματολογία, διὰ νὰ καταδείξουν ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν οὕτω καὶ ὄχι διαφορετικά. Ἡ ἐπιχειρηματολογία των ὁμως δὲν ἦτο ἐπακόλουθον τοῦ προβληματισμοῦ των, ἀλλὰ ἐπιγέννημα τῆς προσηλώσεώς των εἰς ἀπόψεις πού διεμόρφωσαν, χωρὶς ἐνδελεχῆ ἔρευναν, καὶ πού, παρὰ ταῦτα, μὲ δογματικὴν ἐπιμονὴν ὑπεστήριζον. Οὕτω οἱ ἐμπειρικοὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Σκεπτικῶν ἀντιτάσσουν τὴ θέσιν, γεγονὸς πού τοὺς διαχωρίζει σαφῶς ἀπὸ αὐτοὺς. Ἡ πείσμων προσέτι ἐμμονὴ των εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ λόγος στερεῖται τῆς ἰκανότητος διακριβώσεως τῶν αἰτίων καὶ συστηματοποιήσεως τῶν κατ' αἴσθησιν δεδομένων συνιστᾷ τὴν βασικὴν αἰτίαν διαφωνίας των πρὸς τοὺς δογματικούς ἰατροὺς.

Ὁ Γαληνὸς παραδίδει⁶⁹ ὅτι οἱ δογματικοὶ ἰατροὶ ἔθετον ὡς ἀρχὴν τῆς ἱατρικῆς τὸν λόγον, τὸν ὅποιον ἐθεώρουν ὡς τὸν ἀσφαλὴ ὁδηγὸν τοῦ ἱατροῦ. Διὰ τοῦ λόγου ἀνεζήτουν τὰς αἰτίας, αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν τὴν συγκεκριμένην νόσον, ταύτας δὲ προσεπάθουν νὰ ἄρουν ὥστε νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἴασιν. Ὡρίζον τὸν λόγον ὡς τὴν ἰκανότητα πρὸς ἀναλογισμόν, ἐνίστε

68. Πυρρών. ὑποτυπ., Α, 22.

69. Περὶ αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις, cap. III, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 4, 18 κ. ἐξ.

δὲ καὶ ὡς αὐτον τοῦτον τὸν ἀναλογισμόν, ἤτοι τὴν ἱκανότητα ὑπερβάσεως τοῦ φαινομένου καὶ διακριβώσεως τῶν αἰτίων του. Ἀντιθέτως, οἱ ἐμπειρικοὶ ἀπεδέχοντο τὸν ἐπιλογισμόν, τὸν ὁποῖον ὠρίζον, περιέργως, ὡς «λόγον τῶν φαινομένων»⁷⁰. Λόγος τῶν φαινομένων δὲν εἶναι, κατὰ τοὺς ἐμπειρικοὺς, ἡ αἰτία ἢ ὁποία προκαλεῖ τὴν γένεσιν των, ἀλλὰ ἡ μαρτυρία, ἡ ἐκ τῶν φαινομένων πηγάζουσα καὶ δηλοῦσα ὅτι ἡ εὕρεσις τῶν αἰτίων των εἶναι ἀδύνατος. Τούτου ἔνεκα, ἐθεώρουν ὅτι ὁ ἐπιλογισμὸς εἶναι χρήσιμος διὰ τὴν εὕρεσιν τῶν πρὸς καιρὸν ἀδήλων, ἐκείνων δηλαδή ἐκ τῶν αἰσθητῶν, τὰ ὁποῖα — ἀδιάφορον διὰ τί — δὲν εἶχον εἰσέτι καταστῆ ἀντικείμενον πείρας. Εἰς τὸν ἀναλογισμόν, ἐπομένως, ἀντέτασσον τὸν ἐπιλογισμόν, τὸν ὁποῖον ἐξαπατήριζον ὡς τὸν κοινὸν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους λόγον. Βεβαίως, ὁ κοινὸς λόγος τῶν ἐμπειρικῶν οὐδεμίαν νοσηματικὴν συγγένειαν ἔχει πρὸς τὸν κοινὸν λόγον τῶν Στωικῶν· δηλοῖ ἐκείνην τὴν κοινὴν αἴσθησιν, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ συντελεῖ ὥστε νὰ δυνάταί τις νὰ κρίνῃ διδασκαλίαν τινά. Ἡ ἀποκλειστικὴ ἀναγνώρισις τῆς αἰσθήσεως ὡς τῆς μόνης πηγῆς τῆς γνώσεως παρώθει τοὺς ἐμπειρικοὺς νὰ ἀπορρίψουν τὸν ἀναλογισμόν, τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν ὡς τὴν κυριωτάτην ἐκδήλωσιν τῆς διανοίας, τῆς ὁποίας ὅμως τὴν συνδρομὴν εἰς τὴν γνῶσιν ἡρνοῦντο⁷¹.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐὰν ἐπισκοπήσωμεν τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν διάστασιν τῆς ἀρχαίας ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς, ὑπὸ τὸ πρῖσμα ὅσων ἀνωτέρω διελάβομεν, βλέπομεν ὅτι ἀμφότεραι διεμορφώθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπήρειαν τῶν περὶ τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα ἐρίδων. Οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ τόσον εἰς τὴν θεωρίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν ἐχειραγωγήθησαν ἀπὸ τὰς ἐπὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος ἐπινοίας των. Ἡ ἀνάζητησις τῶν αἰτίων ἰδρύσεως τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς εἰς τὴν ἐπὶ ἱατρικοῦ πεδίου διαμάχην περὶ τὴν προβληματικὴν τῆς γνώσεως φανερῶνει, νομίζομεν, τὸν πραγματικόν της χαρακτήρα καὶ ἐρμηνεύει τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς διδασκαλίας της. Ἡ ἀποδοχή, ὡσαύτως, τῆς δογματικῆς ἱατρικῆς ὡς τοῦ χώρου

70. *Αὐτόθι*, cap. V, σ. 11, 8-9.

71. Κατὰ τὸν Ψευδογαληνόν (*Deichgräber, μνημ. ἔργ.*, Fr. 17, σ. 98, 8 κ.ἑξ.), οἱ ἐμπειρικοὶ ἀπέρριπτον τὸν ἀναλογισμόν, ἐπειδὴ ἡρμήνευον διαφόρως ἢ οἱ δογματικοὶ «τὴν ἐπὶ τοῦ ὁμοίου μετάβασιν».

γενέσεώς της⁷² ἐξηγεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος θέσιν της καὶ αἰτιολογεῖ, ἔστω καὶ μερικῶς, τὰς ὑπερβολὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐφθασε.

Οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ προσεπάθησαν νὰ θεμελιώσουν θεωρητικῶς ὅτι εἰς τὴν πρᾶξιν ἐφήρμοζον. Ἡ προσπάθειά τους αὐτὴ συνιστᾷ τὴν ὁροθετικὴν γραμμὴν, ἡ ὁποία τοὺς διαχωρίζει ἀπὸ τοὺς παλαιόθεν ἀσκούντας ἐμπειρικῶς τὴν ἱατρικὴν τέχνην. Πρὸς πραγμάτων της, προσέτρεξαν εἰς τὰ φιλοσοφήματα τῆς ἐποχῆς των, προσήγγισαν δὲ ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἡ διδασκαλία δὲν ἀντετίθετο καὶ πρὸς ἰδικὰς τῶν πεποιθήσεις. Ὁ ἐμπειρικός ἱατρός ὀρθῶς ἀντελήφθη ὅτι ἡ φιλοσοφία δύναται νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν μεθοδολογικῶν του προβλημάτων⁷³, δὲν προσέφυγεν ὅμως εἰς ἐκεῖνο τὸ φιλοσόφημα, τὸ ὁποῖον θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ παράσχῃ γόνιμον βοήθειαν.

Ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὰς ἄλλας ἱατρικὰς αἱρέσεις, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπειδὴ χρησιμοποιεῖ εἰς τὴν διαγνωστικὴν καὶ τὴν θεραπευτικὴν της ἀποκλειστικὰ τὴν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ ὑποστηρίζει ἐπιμόνως τὴν ἀγνωσίαν τῶν αἰτίων τῆς νόσου καὶ ἀποδίδει κάθε πάθος εἰς τὸ αὐτόματον καὶ τὴν συντυχίαν. Οὕτω, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπερτιμᾷ τὰς δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπορρίπτει κάθε συνδρομὴν τοῦ λόγου εἰς τὴν γνῶσιν. Κατὰ συνέπειαν, φέρεται πρὸς ἀδιέξοδα καὶ πρὸς μονοδιάστατα σχήματα σκέψεως καὶ πράξεως, διότι τὴν μὲν ἐμπειρίαν μεταβάλλει εἰς *experientiam vagam*, τὴν δὲ ἐπαγωγὴν καθιστᾷ ἄθροισμα συναγόμενον *per enumerationem simplicem*⁷⁴.

Ἡ ὥς ἄνω παρατήρησις δὲν ὑποδιδάσκει καὶ ἄρνησιν κάθε συμβολῆς τῆς ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς εἰς τὴν δημιουργίαν ἐρευνητικῆς μεθόδου, ὁμο-λόγου πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ,

72. Ὁ ὁρος γένεσις, αὐστηρῶς ἐξεταζόμενος, πιθανὸν νὰ ἐλεγχθῇ ὡς ἀδόκιμος. Τὸν χρησιμοποιοῦμεν ὅμως, διότι ἀναφερόμεθα ὄχι εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας ἐρειδομένην θεραπευτικὴν — ἡ ὁποία, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, ἡσκεῖτο παλαιόθεν — ἀλλὰ εἰς αὐτοτελῆ ἱατρικὴν αἵρεσιν, ἥτις προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ θεωρητικῶς τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἡρεῦνα καὶ ἡσκεῖ τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην.

73. Σήμερον ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη συνεργασίας φιλοσοφίας καὶ ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν διὰ τὴν συγκρότησιν ἀσφαλούς κατὰ τὸ δυνατόν μεθόδου ἐρεῦνης αὐτῶν. Χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι γράφουν οἱ Pilet καὶ Zaslavsky, μὲ ἀφορμὴν τὴν συνεργασίαν φιλοσόφων καὶ βιολόγων ἐπὶ τοῦ τρόπου μελέτης τοῦ προβλήματος τοῦ γεωτροπισμοῦ. Βλ. P.-E. Pilet et D. Zaslavsky, *Confrontation dialectique entre le biologiste et le philosophe: expérimentation et épistémologie*, ἐν *Revue Internationale de Philosophie*, 123 (1978), σσ. 100 κ.εξ.

74. Οἱ ὅροι τοῦ F. Bacon (*Novum Organum*, I, LXXXII, *Distributio Operis*, βλ. ἐκδ. Spending, Ellis, Heath, Stuttgart 1963², τόμ. I, σσ. 189, 137), ἡ κρίσις ἡμετέρα.

νομιζόμεν, πρέπει νὰ κρίνεται κατ' ἀναφορὰν πρὸς τοὺς ὅρους πού τὴν διेमόρφωσαν, ὥστε οὔτε ἡ σημασία της νὰ ὑπερτονίζεται — μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἐφήρμοσε, ἔστω ἀδέξια καὶ δειλά, τὴν πειραματικὴν μέθοδον — οὔτε ὅμως καὶ ἡ ἐν γένει συμβολή της εἰς τὴν ἀναζήτησιν ὀρθῶν τρόπων ἐρεύνης νὰ μηδενίζεται. Κατανοεῖται τόσον ὡς θεωρία ὅσον καὶ ὡς πράξις, ἐὰν ἰδωθῇ ὑπὸ ὀπτικὴν γωνίαν τὰς περὶ τὴν γνῶσιν ἔριδας καὶ τὸ ἀδιέξοδον, εἰς τὸ ὅποιον αὐταὶ ὠδήγουν τὴν διανόησιν ἐν γένει.

Οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ μετέσχον εἰς τὴν «γίγαντομαχίαν περὶ τὴν οὐσίαν». Ἡ ἀποψὶς των ὅτι ἡ ἐμπειρία μόνη εἶναι ἱκανὴ νὰ ὠδηγήσῃ εἰς τὴν ὀρθὴν διάγνωσιν καὶ θεραπείαν τῆς νόσου, δὲν πρέπει νὰ κρίνεται ὡς μιὰ κάποια ἀπάντησις εἰς τὴν προβληματικὴν τῆς ἱατρικῆς μεθοδολογίας, ἀλλὰ νὰ ἐξετάζεται καὶ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἔντονον ἀντιμαχίαν, ἡ ὁποία διεξήγετο περὶ τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα, ὅτε ἡ ἐμπειρική ἱατρική αἴρεσις διेमορφοῦτο⁷⁵. Ἐκ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς, ἡ μελέτη τῆς ἐν γένει διδασκαλίας τῶν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν καὶ ἡ διακρίβωσις τῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν φιλοσοφίαν συμβάλλουν εἰς τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος καὶ προάγουν τὴν συστηματικὴν του ἔρευναν. Ἐπὶ τούτοις, διαφωτίζουν τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι σχεδὸν διεξεδίκουν τὸν τίτλον τοῦ φιλοσόφου καὶ ἐχαρκτηρίζον τὴν διδασκαλίαν των — ἀνεξαρτήτως τῆς θεματικῆς της — ὡς φιλοσοφίαν. Ἐὰν ἡ διαφωνία μεταξὺ ἐμπειρικῶν καὶ δογματικῶν ἱατρῶν θεωρηθῇ καὶ ὡς διάστασις τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος, ἡ ἐμπειρική ἱατρική κερδίζει εἰς ἐνδιαφέρον καὶ ἀποκτᾷ σημασίαν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὴν ἀντίθετον περίπτωσιν, καθίσταται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἥσσοнос σπουδαιότητος θέμα τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς, ἀφ' ἐτέρου δὲ περιθωριακὸν ζήτημα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, χωρὶς δικαίωμα εἰσόδου εἰς τὴν μεταϊστορικὴν περιοχὴν αὐτῆς.

75. Δὲν πρέπει βεβαίως νὰ παραθεωρῇται ὅτι οἱ ἐμπειρικοὶ ἱατροὶ προσέφυγον εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ μὲ τὴν φιλοδοξίαν — ἢ ἔστω τὴν προσδοκίαν — νὰ προσδώσουν ἀντικειμενικὴν ἰσχὺν εἰς τὰς ἀπόψεις πού διετύπωνον. Ἀσφαλῶς, ἡ ἐμπειρία, ὡς συναγομένη ἐκ τῆς παρατηρήσεως, εἶναι — ὅπως φρονεῖ ὁ H. Hahn —, ἡ μόνη ἡ ὁποία ἔμπορεῖ νὰ παράσχω γνῶσιν, ἀνταποκρινομένην πρὸς γεγονότα. Τοῦτο ὅμως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ K. Popper (*La Logique de la découverte scientifique*, μετ. ὑπὸ N. Thyssen — Rutten καὶ Ph. Devau Paris 1973, σ. 97), δὲν αἶρει τὴν ἀνάγκην διακρίσεως τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως ἀπὸ τῆς δικῆς μας γνώσεως». Προβάλλει, ἐπομένως, ἔντονον τὸ ἐρώτημα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ χάραξη ἰσχυρῶς ἀντικειμενικὴ ἡ γνῶσις, ἡ ὁποία ἀπεκτήθη μέσῳ τῶν ἰδικῶν μου παρατηρήσεων. Ἡ μελέτη τοῦ ἐρωτήματος πείθει ὅτι ἡ ἐμπειρία μόνη δὲν ἀρκεῖ.